

Μη Εφαρμογή της Κοινής Ανατροφής (στην Ελλάδα): Μία Συστηματική Επισκόπηση

Εμμανουήλ Μάγκος¹

¹ Ιόνιο Πανεπιστήμιο,
Πλατεία Τσιριγώτη 7, Κέρκυρα, 49100
{emagos@ionio.gr}

Περίληψη. Στην Ελλάδα, η απουσία ρυθμίσεων που θα εναρμονίσουν το νομοθετικό πλαίσιο με τους Ευρωπαϊκούς κανόνες και πρακτικές, σε συνδυασμό με την ελληνική δικαστηριακή πρακτική που προτάσσει το συμφέρον του παιδιού να είναι κοντά στον έναν γονέα, έχουν ως αποτέλεσμα η συντριπτική πλειοψηφία των αντιδικιών περί επιμέλειας να δίνουν την αποκλειστική επιμέλεια του παιδιού στον ένα γονέα. Στο παρόν άρθρο: α) Αναδεικνύονται οι διαστάσεις του προβλήματος της μη εφαρμογής της κοινής ανατροφής στην Ελλάδα καθώς και ο ρόλος των εμπλεκόμενων φορέων, β) Ελέγχεται το (αποκαλούμενο και ως) νομολογιακό έθιμο που εκχωρεί την αποκλειστική επιμέλεια στον ένα γονέα, βάσει των πρόσφατων ερευνών στο πεδίο της νομικής, ιατρικής και παιδοψυχολογίας, καθώς και βάσει της διεθνούς και εγχώριας νομοθεσίας και νομολογίας, γ) Ελέγχονται, βάσει της εγχώριας και διεθνούς βιβλιογραφίας, οι υποθέσεις (δόγματα) που αποτελούν το θεωρητικό υπόβαθρο της εκχώρησης αποκλειστικής επιμέλειας από τα ελληνικά δικαστήρια, ήτοι η υπόθεση της βιοκοινωνικής υπεροχής της μητέρας, η υπόθεση της μη συνεννόησης μεταξύ των γονέων και η υπόθεση της σταθερής κατοικίας, δ) Πραγματοποιείται μια συστηματική επισκόπηση της πρόσφατης επιστημονικής βιβλιογραφίας στα θέματα της κοινής ανατροφής, κυρίως από τη σκοπιά των επιπτώσεων της μη εφαρμογής της κοινής ανατροφής στη ψυχική ευημερία των παιδιών καθώς και για τον έλεγχο των παραπάνω υποθέσεων.

Λέξεις-Κλειδιά: Συνεπιμέλεια, Κοινή ανατροφή, Γονική αποξένωση, Βιοκοινωνική υπεροχή, Νομολογιακό έθιμο

1 Εισαγωγή

Τα τελευταία είκοσι χρόνια, η αρχή της **συνεπιμέλειας** (joint custody) ή αλλιώς **κοινής ανατροφής** (shared parenting), όπου το παιδί εξασφαλίζει τουλάχιστον το 35% του χρόνου του με κάθε γονιό, έχει εισαχθεί στο οικογενειακό δίκαιο των περισσότερων κρατών-μελών της Ε.Ε.¹ (ενδεικτικά αναφέρουμε: Γαλλία^{2,3}, Μ.

¹ Συγκεντρωτικές πληροφορίες σχετικά με τους εθνικούς κανόνες και διαδικασίες περί γονικής μέριμνας και επιμέλειας παρατίθενται στη διαδικτυακή πύλη της ευρωπαϊκής ηλεκτρονικής δικαιοσύνης, e-justice.europa.eu (https://e-justice.europa.eu/content_parental_responsibility-302-el.do?clang=el)

² Στη Γαλλία η κοινή ευθύνη έχει κατασταθεί ως υποχρεωτική στον γαλλικό Αστικό Κώδικα (ar. 372 du Code Civil), ακόμα και όταν οι γονείς χωρίζουν (ar. 373-2 du Code Civil). Στις 4

Βρετανία^{4,5}, Ιρλανδία⁶, Ιταλία^{7-8,9}, Βέλγιο^{10-11,12}, Δανία¹³, Ισπανία¹⁴, Σουηδία¹⁵⁻¹⁶, Ελβετία¹⁷, Γερμανία¹⁸, Φινλανδία¹⁹, Αυστρία²⁰) αλλά και σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου (ενδεικτικά αναφέρουμε: ΗΠΑ (17 πολιτείες)^{21, 22},

Μαρτίου 2002 ο ν. 2002-305 προβλέπει την εναλλασσόμενη κατοικία (résidence alternée) για τα παιδιά χωρισμένων γονιών. Βλ. Loi no 2002-305 du 4 mars 2002 relative à l'autorité parentale, introduit notamment les nouveaux articles 373-2-8 et suivants du code civil, relatifs à la résidence alternée. www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000776352&categorieLien=id

³ P. M. Cahen, "L'autorité parentale conjointe", 2 Juillet 2009, <http://www.terrafemina.com/vie-pratique/droits/outils/60-lautorite-parentale-conjointe.html>

⁴ Children and Families Bill, 2013 <https://www.gov.uk/government/publications/children-and-families-bill-2013>

⁵ The Children and Families Bill 2013 - new shared parenting rules. <http://www.familylives.org.uk/about/news-blogs-and-reports/news/the-children-and-families-bill-2013-new-shared-parenting-rules/>

⁶ Βλ. Section 9, Status of Children Act, 1987 καθώς και Section 11, 1964 Act, βλ. "Post Separation Parenting: A study of separation and divorce agreements made in the Family Law Circuit Courts of Ireland and their implications for parent-child contact and family lives", Office of the Minister for Children and Youth Affairs, 2011: https://www.dcy.gov.ie/documents/publications/Post_Separation_Parenting.pdf

⁷ Cassazione Civile, sez. I, sentenza 19/06/2008 n° 16593.

⁸ Art. 315-bis codice civile: Diritti e doveri del figlio, <https://www.laleggepertutti.it/codice-civile/art-315-bis-codice-civile-diritti-e-doveri-del-figlio>

⁹ Art. 337-ter codice civile: Provvedimenti riguardo ai figli, www.laleggepertutti.it/codice-civile/art-337-ter-codice-civile-provvedimenti-riguardo-ai-figli

¹⁰ 18 Juillet 2006. - Loi tendant à privilégier l'hébergement égalitaire de l'enfant dont les parents sont séparés et réglementant l'exécution forcée en matière d'hébergement d'enfant. http://www.dgde.cfwb.be/index.php?eID=tx_nawsecuredl&u=0&g=0&hash=55e0ba822741e4b06ba5f113003febd299daae82&file=fileadmin/sites/dgde/upload/dgde_super_editor/dgde_editor/documents/A_Moi/chap_26/Loi_du_18_juillet_2006_tendant_a_privilegier_l_hebergement_egalitaire.pdf

¹¹ "Hébergement des enfants" <http://www.droit-divorce.be/divorce-garde-alternee-enfants-hebergement-egalitaire.html>

¹² Hébergement égalitaire et droits de l'enfant. Cadre légal et pratiques. Analyse CODE. Août 2010. Ανακτήθηκε από: www.lacode.be/IMG/pdf/Analyse_hebergement_egalitaire_Cadre_legal.pdf

¹³ Art. 8, Parental Responsibility Act 2007, (Act No. 499), 6 June 2007, Section 2. <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=141360>

¹⁴ Régimen legal de la Ley 15/2005, de 8 de julio. Η εναλλασσόμενη κατοικία επιτρέπεται. <http://www.nuevodivorcio.com/nuevodivorcio.pdf>

¹⁵ <http://xn--skilsmssa-02a.se/> (νομικό portal, προς Σουηδούς πολίτες, για θέματα που αφορούν στο διαζύγιο). Επίσης, <http://www.socfamratt.se/> (νομικό portal, προς Σουηδούς πολίτες, για θέματα που αφορούν γενικά στην οικογένεια).

¹⁶ <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2151&artikel=3640084>

¹⁷ <https://divorce.ch/> (portal για το διαζύγιο προς Ελβετούς πολίτες). <https://divorce.ch/tout-savoir/les-enfants/l-autorite-parentale/la-garde/garde-alterneepartagee> (portal περί κοινής ανατροφής και εναλλασσόμενης κατοικίας προς Ελβετούς πολίτες).

¹⁸ <https://www.scheidung.org/kinder/> (portal περί διαζυγίου και κοινής ανατροφής προς Γερμανούς πολίτες).

¹⁹ https://e-justice.europa.eu/content_parental_responsibility-302-fi-fi.do?member=1

²⁰ <http://www.rechtsfreund.at/scheidung.html>

²¹ Joint custody (United States). In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved July 14, 2017, from [https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Joint_custody_\(United_States\)&oldid=789923466](https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Joint_custody_(United_States)&oldid=789923466)

Αυστραλία²³, Καναδάς²⁴⁻²⁵, Μεξικό²⁶, Βραζιλία²⁷), ακόμα και στην Αφρική (βλ. Νότιος Αφρική²⁸). Στις περισσότερες εξ' αυτών μάλιστα, επιβάλλεται ή απλώς υποστηρίζεται και το σύστημα της *εναλλασσόμενης κατοικίας* (alternate housing / shared residence)²⁹, όπου το παιδί διαζευγμένων γονέων μπορεί να διαμένει εξ' ίσου και με τους δύο γονείς..

Στο πεδίο της επιστημονικής έρευνας, εξάλλου, τα τελευταία σαράντα χρόνια, η επιστημονική κοινότητα φαίνεται επίσης να αναδεικνύει την κοινή ανατροφή και την εναλλασσόμενη κατοικία ως το κατ' αρχήν ιδανικό μοντέλο ανατροφής, καταδεικνύοντας τα οφέλη που έχει ο ίσος χρόνος με τους δύο γονείς στη ψυχική ευημερία του παιδιού (π.χ. Abarbanel, 1979; Bauserman, 2002; Bjarnason & Arnarsson, 2011; Vezzetti, 2012, Bergström et al, 2013; Nielsen 2013; Warshak, 2014; Nielsen, 2014; Bergström et al, 2015; Vezzetti 2016; Nielsen, 2017; Turunen, 2017). Επίσης, τα μοντέλα της κοινής ανατροφής και εναλλασσόμενης κατοικίας φαίνεται να ανταποκρίνονται στις επιταγές υπερνομοθετικών κειμένων για τα δικαιώματα του παιδιού και την ισότητα των δύο φύλων, όπως η Διεθνής Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ)³⁰ (άρ. 9 & αρ. 18, βλ. και Ενότητα 2), ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε (αρ. 24 και αρ. 21)³¹, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³² (ΕΣΔΑ - άρ. 8 παρ. 1 & αρ. 14), καθώς και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ)³³ και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) (Παπαρηγόπουλος, 2017). Συμμορφούμενο με τις εξελίξεις, το διεθνές δίκαιο και τα αποτελέσματα της επιστημονικής κοινότητας, το Συμβούλιο της Ευρώπης (CoU,

²² California: Parenting Plans. In: <http://www.courts.ca.gov/15872.htm>

²³ The Layperson's Guide to Australian Family Law. In: <http://flwg.com.au/pg/start/index.php>

²⁴ Custody/access: Frequently Asked Questions About Custody & Parenting Arrangements. <http://www.nsfamilylaw.ca/custody-access/information-about-custody-and-access/faqs>

²⁵ Child Custody in Canada. <http://divorce-canada.ca/child-custody-in-canada>

²⁶ En caso de divorcio, ¿cuáles son mis derechos y cómo puedo exigirlos? <http://mensajera.info/mexico-en-caso-de-divorcio-cuales-son-mis-derechos-y-como-puedo-exigirlos/>

²⁷ Η αναθεώρηση του Αστικού Κώδικα που καθιστά την κοινή ανατροφή ως de facto επιλογή χρονολογείται από το 2014. (Πηγή: "Law Requires Joint Custody for Children of Divorcing Parents", www.thebrazillawblog.com/law-requires-joint-custody-children-divorcing-parents/)

²⁸ A Guide to Family Law, Divorce and Separation - South Africa's Premier Website On Family Law, Divorce and Separation. <http://www.divorcelaws.co.za/>

²⁹ Για μια επισκόπηση των χωρών, παγκοσμίως, που υποστηρίζουν θεσμικά την κοινή ανατροφή, καθώς και την εναλλασσόμενη κατοικία, ανατρέξτε στη διεύθυνση <http://www.lenfantdabord.org/lenfant-dabord/garde-alternee-a-l-etranger/>

³⁰ Convention on the Rights of the Child (CRC), UN, 1989, κυρωμένη από τα Ηνωμένα Έθνη στις 20 NOE 1989 (<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>) και στην Ελλάδα με τον ν. 2101/1992.

³¹ Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρ. 24. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

³² Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (European Convention on Human Rights - ECHR). Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, κυρωμένη με τον ν. 2502/1997. www.echr.coe.int/Documents/Convention_ELL.pdf

³³ Οι περισσότερες αποφάσεις αφορούν την παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρ. 8) της ΕΣΔΑ.

2015)³⁴ με το ψήφισμα 2079/2015 συνέστησε στα κράτη-μέλη την υιοθέτηση της κοινής γονικής μέριμνας (κοινή ανατροφή / συνεπιμέλεια)

Στην Ελλάδα, η απουσία ρυθμίσεων που θα εναρμονίσουν το νομοθετικό πλαίσιο με τους Ευρωπαϊκούς κανόνες και πρακτικές, σε συνδυασμό με την ελληνική δικαστηριακή πρακτική που προτάσσει το συμφέρον του παιδιού να είναι κοντά στον έναν γονέα, έχουν ως αποτέλεσμα η συντριπτική πλειοψηφία των αντιδικιών περί επιμέλειας να δίνουν την αποκλειστική επιμέλεια του παιδιού στον ένα γονέα. Το ζήτημα της μη εφαρμογής της κοινής ανατροφής στην Ελλάδα αναδείχτηκε αρχικά μέσα από τη δραστηριοποίηση μεμονωμένων ατόμων και συλλογικοτήτων³⁵, ωστόσο τα τελευταία χρόνια έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις.

1.1 Στόχοι και Συνεισφορά

Στην εργασία αυτή: α) Αναδεικνύονται οι διαστάσεις του προβλήματος της μη εφαρμογής της κοινής ανατροφής στην Ελλάδα καθώς και του ρόλου των εμπλεκόμενων φορέων· β) Ελέγχεται το (αποκαλούμενο και ως) νομολογιακό έθιμο που εκχωρεί την αποκλειστική επιμέλεια στον ένα γονέα, βάσει των πρόσφατων ερευνών στο πεδίο της νομικής, ιατρικής και παιδοψυχολογίας, καθώς και βάσει της διεθνούς και εγχώριας νομοθεσίας και νομολογίας· γ) Ελέγχονται, βάσει της εγχώριας και διεθνούς βιβλιογραφίας, οι υποθέσεις που αποτελούν το θεωρητικό υπόβαθρο της εκχώρησης αποκλειστικής επιμέλειας από τα ελληνικά δικαστήρια, ήτοι η υπόθεση της βιοκοινωνικής υπεροχής της μητέρας, η υπόθεση της μη συνεννόησης μεταξύ των γονέων και η υπόθεση της σταθερής κατοικίας· δ) Πραγματοποιείται μια συστηματική επισκόπηση της πρόσφατης επιστημονικής βιβλιογραφίας στα θέματα της κοινής ανατροφής, κυρίως από τη σκοπιά των επιπτώσεων της μη εφαρμογής της κοινής ανατροφής στη ψυχική ευημερία των παιδιών καθώς και για τον έλεγχο των παραπάνω υποθέσεων.

1.1 Μεθοδολογία

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο διάστημα Ιούλιος – Αύγουστος 2017. Προκειμένου να υπηρετηθούν οι στόχοι της εργασίας, πραγματοποιήθηκε συστηματική επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, στο διάστημα 1977-2017, καθώς και της πρόσφατης εγχώριας βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας. Ως προς το διεθνή χώρο, για τις περισσότερες πτυχές του ζητήματος με τις οποίες καταπιάνεται το παρόν άρθρο, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση στη βάση Scholar.Google. Όλες οι ξενόγλωσσες εργασίες που επιλέχθηκαν για μελέτη έχουν λάβει τουλάχιστον διψήφιο αριθμό ετεροαναφορών ή έχουν δημοσιευθεί σε ευρετηριαζόμενα περιοδικά ή πρακτικά επιστημονικών συνεδρίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε, στο πεδίο της νομικής έρευνας τα: Journal of Family Law, Journal of Child Custody, Journal of Divorce &

³⁴ Resolution 2079 (2015): "Equality and shared parental responsibility: the role of fathers". Council of Europe, Parliamentary Assembly, <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=22220&lang=en>, και μεταφρασμένο στην: <http://equalparentinggreece.blogspot.gr/2015/10/plhrhs-metafrasmeno-psifisma-tou-sumbouliou-ths-evropphs-gia-koinh-epimeleia-dikaiwmata-twn-paterwn.html> από την Μ. Γεωργιάδου (ΓΟΝ. Ξ)

³⁵ Παραδείγματα αποτελούν το Σωματείο για την Γονεϊκή Ισοτητα και το Παιδί Αττικής – <http://www.synepimelia.gr>, καθώς και ο Φορέας Κοινωνικής Φροντίδας για την Γονεϊκή Ισοτητα για το παιδί (ΓΟΝ.ΙΣ) - <http://www.gonis.gr>.

Remarriage, Michigan Law Review, Psychology Public Policy and Law, Family Court Review. Επίσης, στα πεδία της ψυχολογίας και της παιδοψυχιατρικής τα: American Journal of Orthopsychiatry Journal of Family Psychology, Journal of Epidemiology and Community Health, The American Journal of Family Therapy, Journal of Comparative Family Studies, Journal of Consulting and Clinical Psychology, Journal of health and Social Behavior, Acta paediatrica.

Για την εγχώρια αρθρογραφία και το λοιπό δημοσιευμένο υλικό σχετικά με το ζήτημα της συνεπιμέλειας και της εναλλασσόμενης κατοικίας, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση στη μηχανή αναζήτησης Google με λέξεις κλειδιά *""συνεπιμέλεια OR κοινή ανατροφή"" AND διαζύγιο""* καθώς επίσης και *διαζύγιο "συνεπιμέλεια OR κοινή ανατροφή"· εναλλασσόμενη κατοικία*. Για τη διεθνή αρθρογραφία στον Παγκόσμιο Ιστό, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση με όρους *"shared parenting" OR "shared care" OR "joint custody" or "shared custody" divorce*.

Για το νομολογιακό έθιμο και τη δικαστηριακή πρακτική, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση στη μηχανή αναζήτησης Google με λέξεις κλειδιά *νομολογία διαζύγιο επιμέλεια*. Στα πλαίσια αυτά, εκτός από τη σχετική αρθρογραφία, αξιοποιήθηκε νομολογιακό υλικό όπως δικαστικές αποφάσεις που έχουν εκδοθεί τα τελευταία χρόνια αναφορικά με την εκχώρηση της επιμέλειας.

Αναφορικά με τη διεθνή αρθρογραφία και τη νομοθεσία/νομολογία κρατών-μελών της Ε.Ε, και όχι μόνο, σχετικά με τη συνεπιμέλεια και την εναλλασσόμενη κατοικία, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση με όρους *divorce children parents law*, αφού αυτοί μεταφράστηκαν στις γλώσσες των αντίστοιχων χωρών. Επίσης αξιοποιήθηκε υλικό από την πύλη της Ένωσης http://europa.eu/youreurope/citizens/family/children/parental-responsibility/index_en.htm καθώς και από την πληροφοριακή πύλη <http://www.lenfantdabord.org>.

Για τον έλεγχο της υπόθεσης της βιοκοινωνικής υπεροχής της μητέρας, έγινε αναζήτηση στη βάση Scholar.Google με τους όρους: *""tender years doctrine"" OR ""tender years presumption"" custody*.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις του διαζυγίου στη ψυχική υγεία των παιδιών, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση στη βάση Scholar.Google με λέξεις κλειδιά: *consequences divorce children*, ενώ αξιοποιήθηκαν και οι μετα-αναλύσεις των (Uphold-Carrier & Utz, 2012; Vezzetti, 2012) καθώς και πηγές μέσα σε αυτές. Επίσης, για τις ψυχολογικές συνέπειες της απουσίας ενός γονέα από τη ζωή ενός παιδιού, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση με λέξεις κλειδιά: *""father deprivation" OR "paternal absence" OR "parental absence" OR "parent's absence"" ""emotional abuse" OR "psychological abuse" OR "child abuse"" divorce*. Για τα ζητήματα της γονικής αποξένωσης, έγινε αναζήτηση με τους όρους *parental alienation* και *parental alienation syndrome*.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις της κοινής ανατροφής στη ψυχική υγεία των παιδιών, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση στη Scholar Google με τους όρους *""shared parenting" OR "shared care" OR "joint custody" OR "shared custody"" psychological*. Δόθηκε έμφαση σε μετα-αναλύσεις, όπως αυτές των (Bauserman, 2002; Bjarnason & Arnarsson, 2011; Vezzetti, 2012³⁶; Nielsen, 2013, 2014; Vezzetti, 2016; Nielsen, 2017). Επίσης, αξιοποιήθηκε η μετα-ανάλυση του Warshak (2014)

³⁶ Η εργασία έχει μεταφραστεί στα Ελληνικά από τον Ι. Παπαρρηγόπουλο, και είναι διαθέσιμη στην: http://www.figlipersempre.com/res/site39917/res653315_sippsgreco.pdf

στην οποία περιέχεται μια συναινετική έκθεση (consensus report) με 7 συμπεράσματα, τα οποία συνυπογράφουν 110 διεθνώς αναγνωρισμένοι επιστήμονες.

2 Μη Εφαρμογή Συνεπιμέλειας στην Ελλάδα: Μια Πολυ-Διάστατη Προσέγγιση του Προβλήματος

2.1 Διάσταση 1^η - Κοινωνική: Παραβίαση Δικαιωμάτων Παιδιού - Γονέα

Δικαίωμα του παιδιού και στους δύο γονείς. Η προστασία των παιδιών αποτελεί υπέρτατο αγαθό σε κάθε ευνομούμενη κοινωνία. Συγκεκριμένα, τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτείται για την καλή διαβίωσή τους (Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔ), αρ. 24, παρ. 1). Επίσης, *σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά... πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού*, με το οποίο συμφωνεί και διάταξη του αρ. 15111 του Αστικού Κώδικα.

Στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ) κατοχυρώνεται το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει τους γονείς του και να ανατραφεί από αυτούς (άρ. 7 παρ. 1), ενώ επίσης τα Συμβαλλόμενα Κράτη καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την εξασφάλιση της αναγνώρισης της αρχής, σύμφωνα με την οποία οι δύο γονείς να είναι από κοινού υπεύθυνοι για την ανατροφή του παιδιού και την ανάπτυξή του (αρ. 18, παρ. 1). Επίσης (άρ. 9, παρ. 1), κατοχυρώνεται το δικαίωμα το παιδί να μην αποχωρίζεται από τους γονείς του, παρά τη θέλησή τους... εκτός και αν ο χωρισμός αυτός είναι αναγκαίος για το συμφέρον του παιδιού, π.χ. σε ειδικές περιπτώσεις όπως όταν οι γονείς κακομεταχειρίζονται ή παραμελούν το παιδί, ή όταν ζουν χωριστά και πρέπει να ληφθεί απόφαση σχετικά με τον τόπο διαμονής του παιδιού. Επίσης, (άρ. 9, παρ. 3 ΔΣΔΠ), το παιδί που ζει χωριστά από τον έναν γονιό έχει δικαίωμα να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού, αλλά και ότι (άρ. 16, παρ. 1 ΔΣΔΠ)... κανένα παιδί δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αυθαίρετης ή παράνομης επέμβασης στην ιδιωτική του ζωή και την οικογένειά του. Παρομοίως, στον ΧΘΔ (άρ. 24, παρ. 3) αναφέρεται ότι *κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις και απ' ευθείας επαφές με τους δυο γονείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το συμφέρον του.*

Δικαίωμα του παιδιού στην πληροφόρηση και την έκφραση της γνώμης του. Εκτός από το δικαίωμα και στους δυο γονείς, του, το παιδί έχει δικαίωμα να εκφράζει τη γνώμη του στις υποθέσεις που το αφορούν, και η γνώμη αυτή να συνεκτιμάται. Πράγματι (άρ. 1511 ΑΚ), *ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα, εφόσον η απόφαση αφορά τα συμφέροντά του.* Αλλά και στο διεθνές δίκαιο, για παράδειγμα στην ΔΣΔΠ (άρ. 9, παρ. 2) αναφέρεται ότι σε όλες τις περιπτώσεις παραπάνω, *όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις διαδικασίες και να γνωστοποιούν τις απόψεις τους.* Επίσης (άρ. 12, παρ.1) τα Συμβαλλόμενα Κράτη εγγυώνται στο παιδί που έχει ικανότητα διάκρισης το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά, λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις του παιδιού ανάλογα με την ηλικία του και με το βαθμό ωριμότητάς του, καθώς επίσης και ότι (παρ. 2) για το σκοπό αυτόν θα πρέπει ιδίως να δίνεται στο παιδί η δυνατότητα να ακούγεται σε οποιαδήποτε διοικητική ή

δικαστική διαδικασία που το αφορά, αλλά και ότι το παιδί έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης, ... της ελευθερίας της σκέψης (άρ. 14, παρ. 1). Παρομοίως, στον ΧΘΔ της Ε.Ε (άρ. 24, παρ. 1) αναφέρεται ότι τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους, και ότι η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητα τους. Τέλος, τόσο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Επικοινωνία με τα Παιδιά³⁷ (ΕΣΕΠ, ETS No. 192, άρ. 6) όσο και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών³⁸ (ETS No. 160, άρ. 3) αναφέρεται ρητώς ότι κάθε παιδί, το οποίο ο νόμος αντιμετωπίζει ως έχον επαρκή αντίληψη, θα πρέπει να **λάβει κάθε πληροφόρηση, αλλά και να εκφράζει την γνώμη του και τις απόψεις του για κάθε θέμα που το αφορά.**

Πράγματι, στην πρόσφατη απόφαση-σταθμό 60/2017³⁹ του ΜονΠρΑθ., όπου αποφασίστηκε συνεπιμέλεια με εναλλασσόμενη κατοικία ανά μήνα για το ανήλικο παιδί των διαζευγμένων, κριτήριο για την απόφαση αποτέλεσε η επικοινωνία του δικαστή με το παιδί.

Δικαίωμα του γονέα στα παιδιά του (χωρίς διακρίσεις συνδεδεμένες με το φύλο). Στο Σύνταγμα (άρ. 4 παρ. 2) ορίζεται ότι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Στην ευνομούμενη Ευρώπη, κάθε πρόσωπο δικαιούται σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, και δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβαση δημόσιας αρχής στην άσκηση αυτού του δικαιώματος (Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) - άρ. 8 παρ. 1 και παρ. 2). Επίσης, τα δικαιώματα κάθε ανθρώπου θα πρέπει να προστατεύονται ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως (άρ. 14 ΕΣΔΑ), κάτι που επίσης τονίζεται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔ) της Ε.Ε. (άρ. 21 παρ.1). Επιπλέον, σύμφωνα με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΠΔ, άρ. 14, παρ. 1)⁴⁰ καθορίζεται ρητά ότι *όλοι είναι ίσοι ενώπιον των δικαστηρίων.*

Ειδικότερα δε ως προς τη ρύθμιση των σχέσεων των γονέων με τα παιδιά τους, στο άρθρο 1511 ΑΚ αναφέρεται ότι ... *κάθε απόφαση των δικαστηρίων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να ... σέβεται την ισότητα μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας του φύλου...* Αλλά και είναι διεθνώς παραδεκτό ότι οι σύζυγοι πρέπει να απολαμβάνουν ισότητα δικαιωμάτων και ευθυνών μεταξύ τους και ως προς τις σχέσεις τους με τα παιδιά τους, τόσο κατά τη διάρκεια του γάμου όσο

³⁷ Council of Europe, "European Convention on Contact Concerning Children" European Treaty Series No 192 (ETS 192), Strasbourg, 2003. <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/192>

³⁸ Council of Europe, " European Convention on the Exercise of Children's Rights", European Treaty Series No 160 (ETS 160), Strasbourg, 1996 <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/160>

³⁹ ΜΟΝΟΜΕΛΕΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ 60/2017 http://www.nomotelia.gr/photos/File/WWW_60.17.htm

⁴⁰ Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης των Ηνωμένων Εθνών (UNRIC), https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26230&Itemid=33

την εναλλασσόμενη κατοικία ως το κατ' αρχήν βέλτιστο μοντέλο ανατροφής, κάτι που αντανακλάται στην ευρεία αποδοχή του νέου αυτού μοντέλου ανατροφής από την πλειοψηφία των ανεπτυγμένων κρατών-μελών της Ε.Ε. (βλ. Ενότητα 1 καθώς και (Παπαρρηγόπουλος, 2017b)). Μάλιστα, όπως θα καταδειχθεί στην παρούσα ενότητα, η θεώρηση αυτή φαίνεται να υποστηρίζεται από τα εμπειρικά αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνα των τελευταίων περίπου 40 ετών. Τα αποτελέσματα αυτά προσφέρουν ένα επιπλέον θεωρητικό υπόβαθρο το οποίο καθιστά την επιλογή της κοινής ανατροφής, ως την πλέον αποδεκτή επιστημονικά επιλογή για την προστασία των παιδιών μετά το διαζύγιο.

Γίνεται σαφές λοιπόν, ότι υπάρχει ένα νομοθετικό κενό στην Ελλάδα, η οποία ως σήμερα φαίνεται να ολιγορεί (Μπλιάτη, 2016), προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης της αρχής της κοινής ανατροφής, ως ελάχιστη συμμόρφωση προς υπερνομοθετικά ευρωπαϊκά κείμενα αλλά και τη σύγχρονη επιστημονική γνώση. Για τους λόγους αυτούς, το **Συμβούλιο της Ευρώπης** (ψήφισμα 2079/2015) καλεί τις αρχές των κρατών-μελών, μεταξύ άλλων, να: Μεταρρυθμίσουν το οικογενειακό τους δίκαιο ώστε να προβλέπεται η δυνατότητα κοινής επιμέλειας των παιδιών σε περίπτωση διαζυγίου· Διασφαλίσουν ότι οι γονείς έχουν ίσα δικαιώματα ως προς τα παιδιά τους, καθώς και ότι έχουν εξ' ίσου λόγο στις σημαντικές αποφάσεις που αφορούν τη ζωή και ανάπτυξη τους· Εισαγάγουν στη νομοθεσία την αρχή της εναλλασσόμενης κατοικίας μετά το διαζύγιο· Σέβονται το δικαίωμα του παιδιού να εισακουέται σε όλα τα θέματα που το αφορούν, εφόσον το παιδί είναι ικανό να τα αντιλαμβάνεται επαρκώς· Ενθαρρύνουν διαδικασίες διαμεσολάβησης, στο πλαίσιο των δικαστικών υποθέσεων, σε υποθέσεις οικογενειακών διαφορών που αφορούν παιδιά, για παράδειγμα θεσμοθετώντας υποχρεωτικές συνεδρίες ενημέρωσης των γονιών για τα οφέλη της εναλλασσόμενης κατοικίας.

Οι παραπάνω συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης συμπληρώνουν αλλά και βρίσκονται σε συμφωνία με προτάσεις που έχουν συζητηθεί και παλαιότερα στην Ελλάδα⁴⁵, με σκοπό τη δημιουργία ενός εξειδικευμένου δικαιοδοτικού οργάνου, του **Οικογενειακού Δικαστηρίου** στο οποίο θα υπηρετούν (Μουζούρα, 2014) *αποκλειστικής απασχόλησης, εξειδικευμένοι σε θέματα οικογενειακού δικαίου, δικαστές, συνεπικουρούμενοι από το κατάλληλο επιστημονικό προσωπικό (πεπειραμένους παιδοψυχολόγους, ψυχολόγους και ψυχιάτρους, οικογενειακούς συμβούλους, επιμελητές ανηλίκων), με τη θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής απόπειρας επίλυσης μέσω ειδικής οικογενειακής διαμεσολάβησης και σε περίπτωση αποτυχίας της διαμεσολάβησης να ακολουθεί η εισαγωγή της υπόθεσης στο Οικογενειακό Δικαστήριο, με την πρόταση το έργο του να μην περιορίζεται μόνο στην έκδοση των αποφάσεων, αλλά να επεκτείνεται και στην παρακολούθηση και εποπτεία της εκτέλεσης αυτών.*

2.3 Διάσταση 3η: Νομολογική - Το Νομολογικό Έθιμο

Η μέριμνα για το ανήλικο τέκνο (Γονική Μέριμνα - άρ. 1510 ΑΚ) περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας του, την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του. Το ενδιαφέρον στρέφεται κυρίως στην επιμέλεια ενός παιδιού (άρ. 1518ΑΚ) η οποία περιλαμβάνει ιδίως την ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση και την εκπαίδευσή του,

⁴⁵ Ν. Κλαμαρής. "Το «Οικογενειακό Δικαστήριο» - μια ρηξικέλευθη μεταρρύθμιση". Το Βήμα, 14/03/2009. <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=259336>

καθώς και τον προσδιορισμό του τόπου της διαμονής του. Κατά την ανατροφή του τέκνου οι γονείς το ενισχύουν ... να αναπτύσσει υπεύθυνα και με κοινωνική συνείδηση την προσωπικότητά του.

Σε περίπτωση αντιδικίας, η ρύθμιση της επιμέλειας γίνεται από το δικαστήριο. Η επιμέλεια μπορεί να (άρ. 1513ΑΚ) ... ανατεθεί στον έναν από τους γονείς ή, αν αυτοί συμφωνούν ορίζοντας συγχρόνως τον τόπο διαμονής του τέκνου, στους δύο από κοινού. Το δικαστήριο μπορεί να αποφασίσει διαφορετικά, ιδίως να καταλείψει την άσκηση της γονικής μέριμνας μεταξύ των γονέων... Για τη λήψη της απόφασής του το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του έως τότε δεσμούς του τέκνου με τους γονείς του. Παρότι το ελληνικό δίκαιο (άρθρα 1510 έως και 1519 του ΑΚ) αφήνει σημαντική ευχέρεια στο δικαστή, η de facto δικαστηριακή πρακτική στη συντριπτική πλειοψηφία των διαζυγίων, συνήθως εκχωρεί την επιμέλεια, μαζί με όλους τους τομείς της, στην μητέρα (αποκλειστική επιμέλεια)⁴⁶, κατά τεκμήριο, όταν δεν υπάρχει άλλος λόγος (Δεμερτζής 2011, Χριστοδούλου, 2016). Η αιτιολογία για αυτήν τη συνήθη έκβαση βασίζεται κυρίως σε τρεις υποθέσεις, και συγκεκριμένα: α) στο ότι η μητέρα υπερέχει βιοκοινωνικά (π.χ. 39155-2009 ΜοΠρΘεσ)⁴⁷, ιδίως στην περίπτωση παιδιών μικρής ηλικίας (Παππά & Ψαράκης, 2016)· β) στο ότι οι δύο γονείς δεν μπορούν να συνεννοηθούν, και άρα δεν είναι εφικτή η κατανομή της επιμέλειας· γ) στο ότι το τέκνο πρέπει να έχει σταθερή κατοικία. Αντίθετα, η από κοινού άσκηση όλων των πτυχών της επιμέλειας (συνεπιμέλεια) τυπικά γίνεται δεκτή όταν οι γονείς έχουν αριγοί συναίνεση περί τούτου, και αποτελεί εξαίρεση στις περιπτώσεις αντιδικίας. Εξαιρέση αποτελούν επίσης η χρονική κατανομή της άσκησης της επιμέλειας (χρονική συνεπιμέλεια - 60/2017 ΜονΠρΑθ) και η λειτουργική συνεπιμέλεια⁴⁸ (Χριστοδούλου, 2016, Παππά & Ψαράκης, 2016), οι οποίες προβλέπονται και στον ελληνικό Αστικό Κώδικα.

Η παραπάνω ελληνική δικαστηριακή πρακτική που, κατά την εκδίκαση των αντιδικιών περί επιμέλειας, εκχωρεί την αποκλειστική επιμέλεια στη μητέρα, έχει χαρακτηριστεί ως αναχρονιστική και τυποποιημένη⁴⁹, νομολογιακό έθιμο, προκατάληψη της Ελληνικής Νομολογίας, στερεότυπο (Παπαρρηγόπουλος, I, 2017b), και νομολογιακή γενίκευση⁵⁰, καθώς και σεξιστική⁵¹, κυρίως στη βάση δύο σημαντικών παρατηρήσεων:

- Σύγκρουση με διεθνή υπερνομοθετικά κείμενα και κανόνες δικαίου: Η δικαστηριακή πρακτική φαίνεται να παραβιάζει τους διεθνείς κανόνες δικαίου περί δικαιωμάτων του παιδιού (Μπλιάτη, 2016) και περί γονεϊκής ισότητας και ισότητας των δύο φύλων (τα οποία θα έπρεπε να αποτελούν μέρος του

⁴⁶ Κάτι που συχνά αναφέρεται και ως λειτουργική κατανομή της γονικής μέριμνας.

⁴⁷ Απόφαση 39155-2009 ΜοΠρΘεσ. Αικατερίνη Παπαβασιλείου (βιοκοινωνική υπεροχή). <http://apofaseis-patrotis.blogspot.gr/2011/03/39155-2009.html>

⁴⁸ Όπου για παράδειγμα, ένας ή περισσότεροι τομείς μπορούν να δοθούν σε έναν από τους δύο γονείς βλ. π.χ. υπ. αριθμ. 4948/2015 απόφαση Εφετείου Αθηνών (για σχολιασμό, βλ. και Παππά & Ψαράκης, 2016, σ. 9).

⁴⁹ Κ. Δεμερτζής. «Για το PAS στην Ελληνική Πραγματικότητα – Η Νομική Αποψη». Απρίλιος 15, 2008. <http://www.synepimelia.gr/?p=921>

⁵⁰ Κ. Λαδάκης, "Μια απάντηση στον κ. Μιχ. Σταθόπουλο", 03.07.2017, efsyn.gr (<http://www.efsyn.gr/arthro/mia-apantisi-ston-k-mih-stathopoylo>)

⁵¹ Φούσκας, Β. Κ. "Ο σεξισμός καλά κρατεί". 31 Μαρτίου 2017, Εφημερίδα των Συντακτών, <http://www.efsyn.gr/arthro/o-sexismos-kala-kratei>

εσωτερικού δικαίου, βλ. άρ. 28 Συντάγματος, Ενότητες 2.1 & 2.2), καθώς και το ψήφισμα-σύσταση 2079/2015 του Συμβουλίου της Ευρώπης, το οποίο προτάσσει την κοινή ανατροφή (συνεπιμέλεια) ως το βέλτιστο μοντέλο γονικής μέριμνας.

- *Απουσία θεωρητικού υπόβαθρου*: Η δικαστηριακή πρακτική φαίνεται να αντιτίθεται στην πρόσφατη επιστημονική έρευνα, η οποία καταδεικνύει πως η κοινή ανατροφή υπερέχει της αποκλειστικής επιμέλειας ως συστήματος ανατροφής παιδιών χωρισμένων γονιών (βλ. παρακάτω).

Μύθος Νο 1 - Η Υπόθεση της Βιοκοινωνικής Υπεροχής. Θεωρητικό υπόβαθρο του νομολογιακού εθίμου αποτελεί η υπόθεση (γνωστή και ως **δόγμα**) της πρόδηλης βιοκοινωνικής υπεροχής της μητέρας (Παπαρηγόπουλος, I, 2017b) ιδίως για παιδιά νηπιακής ηλικίας έως 6 ετών (Παπά & Ψαράκης, 2016), ότι δηλαδή το συμφέρον τους υπαγορεύει την ανάθεση της επιμέλειας τους στη μητέρα λόγω του ότι (39155-2009 ΜοΠρΘεσ) ... *έχουν ανάγκη της μητρικής στοργής και ιδιαίτερων περιποιήσεων*. Πέραν του ότι η παρούσα υπόθεση φαίνεται να προσκρούει τόσο στο άρ. 4. του Συντάγματος όσο και στους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τις διεθνείς συμβάσεις περί ισότητας των δύο φύλων/συζύγων (βλ. Ενότητα 2.1), επιπλέον δεν φαίνεται να υπάρχουν επαρκή δεδομένα από πρόσφατες ιατρικές και ψυχολογικές έρευνες που να στηρίζουν την υπόθεση αυτή (σ.σ. το αντίθετο μάλιστα, βλ. παρακάτω αλλά και Ενότητα 2.4). Για τους λόγους αυτούς η υπόθεση αυτή έχει χαρακτηριστεί και ως *μύθος* και φαίνεται να αποτελεί ένα *συνδεδεμένο με το φύλο στερεότυπο (gender stereotype)* σχετικά με τους υποτιθέμενους ρόλους της μητέρας και του πατέρα στην οικογένεια, το οποίο αγνοεί τις **κοινωνιολογικές αλλαγές** που σημειώθηκαν τα τελευταία πενήντα χρόνια στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (Συμβούλιο της Ευρώπης, ψήφισμα 2079/2015, παρ. 4). Το στερεότυπο έχει εμπεδωθεί τόσο στην κοινή γνώμη όσο και στα δικαστήρια (39155-2009 ΜοΠρΘεσ) τα οποία συνήθως κρίνουν την αντιδικία βάσει της οπτικής γωνίας του, πιθανότατα χωρίς να αξιολογούν την κάθε περίπτωση χωριστά, αλλά και πιθανότατα χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα εμπειρικά δεδομένα της πρόσφατης επιστημονικής έρευνας.

Στην επιστημονική βιβλιογραφία, η μελέτη των στερεοτύπων στις αποφάσεις εκχώρησης της επιμέλειας έχει ξεκινήσει εδώ και αρκετές δεκαετίες (Roth, 1976; Chambers, 1984; Warshak, 1996)⁵². Το δόγμα της βιοκοινωνικής υπεροχής της μητέρας (ο αγγλικός όρος, *tender years doctrine* ή *tender years presumption* χρονολογείται από το 1830 (Helms v. Franciscus, 1830)), ως δηλαδή του ατόμου που εκ φύσεως υπερτερεί στην αγάπη και φροντίδα των παιδιών της έναντι του πατέρα,

⁵² Ο Roth (1976) αναφέρει ότι πριν τον 19^ο αιώνα, στον δυτικό κόσμο, ο πατέρας θεωρούνταν πιο ικανός για την προστασία και την ανάπτυξη του παιδιού, και λάμβανε σχεδόν πάντα την επιμέλεια μετά το διαζύγιο. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στις ΗΠΑ, υιοθετήθηκε η πρακτική της αφαίρεσης της επιμέλειας από τον υπαίτιο ενός διαζυγίου, (Bishop, 1852), πρακτική που εγκαταλείφθηκε πριν τα μέσα του 20ού αιώνα, με την αποσυσχέτιση της επιμέλειας από την υπαιτιότητα του διαζυγίου (Braver et al, 2011). Έκτοτε, τα δικαστήρια στις ΗΠΑ εφάρμοσαν το δόγμα της βιοκοινωνικής υπεροχής. Όπως μας εξιστορούνται οι Braver et al (2011), μία απόφαση δικαστηρίου το 1938 αναφέρει ότι «*η προτίμηση στη μητέρα δεν χρειάζεται να εξηγηθεί με επιχειρήματα, αφού αυτή προκύπτει από την ίδια τη φύση της μητρότητας: η ίδια η φύση το επιτάσσει*».

άρχισε να εφαρμόζεται σταδιακά από τις αρχές του 20ού αιώνα στις αποφάσεις δικαστηρίων, εκχωρώντας το δικαίωμα της αποκλειστικής επιμέλειας παιδιών όλων των ηλικιών στη μητέρα. Με αφορμή το νέο ρόλο της γυναίκας και την άνθηση του φεμινιστικού κινήματος στις ΗΠΑ (Friedan, 1963), η υπόθεση της υπεροχής της μητέρας άρχισε σταδιακά να αντικαθίσταται, από τις αρχές της δεκαετίας του 70, με την υπόθεση του *βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού* (Scott, 1992) (*Best Interest Standard - BIS*). Ωστόσο, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο οι αποφάσεις των δικαστηρίων παρέμεναν οι ίδιες, πρακτική που σταδιακά εφαρμόστηκε και στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο τα επόμενα χρόνια (Braver et al, 2011). Το δόγμα, σύμφωνα με τον Warshak (1996) συνίσταται στα εξής τέσσερα επιμέρους «επιχειρήματα», τα δύο από τη σκοπιά των παιδιών και τα δύο από τη σκοπιά των γυναικών:

1. Οι γυναίκες από τη φύση τους είναι καλύτεροι γονείς και πιο σημαντικές για τα παιδιά τους.
2. Οι γυναίκες είναι καλύτεροι γονείς επειδή έχουν μεγαλύτερη εμπειρία στην ανατροφή των παιδιών τους.
3. Η επιμέλεια πρέπει να δίνεται ως ανταμοιβή για όλες τις στερήσεις και θυσίες που έχει κάνει μια μητέρα για το παιδί της.
4. Η μητέρα υποφέρει συναισθηματικά περισσότερο από τον πατέρα όταν χάνει την επιμέλεια.

Τα παραπάνω επιχειρήματα έχουν χαρακτηριστεί ως **στερεότυπα** συνδεδεμένα με το φύλο (Hoffman & Moon, 2000; Pickar, 2008) και θεωρούνται, ευλόγως, έωλα και ευκόλως αντικρούσιμα (Chambers, 1984; Warshak, 1996, Braver et al, 2011), όσο και, αυταποδεικτως άκυρα στο κοινωνιολογικό πεδίο, μέσα από την αλλαγή, στην πράξη, των ρόλων του πατέρα και της μητέρας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, από τα τέλη της δεκαετίας του 60 και μετά. Εξάλλου σήμερα, η επιστημονική θεμελίωση του δόγματος θεωρείται πρακτικώς ανύπαρκτη, ενώ η έρευνα των τελευταίων τριάντα ετών στα επιστημονικά πεδία της ψυχολογίας και παιδοψυχιατρικής έχει αντικρούσει το δόγμα οριστικά, από τη σκοπιά του παιδιού (βλ. παρακάτω). Τέλος, το δόγμα φαίνεται να λειτουργεί ισοπεδωτικά, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η περίπτωση της κάθε οικογένειας ξεχωριστά, και χωρίς να λαμβάνει υπόψη τη γνώμη των ίδιων των παιδιών ως προς την καταλληλότητα των γονέων τους να τα αναθρέψουν, κάτι που επιτάσσεται από τα υπερνομοθετικά κείμενα (βλ. Ενότητα 2.1).

Κατά συνέπεια, το δόγμα απουσιάζει από τη νομοθεσία περί οικογενειακού δικαίου σχεδόν σε όλα τα νομικά συστήματα του πολιτισμένου δυτικού κόσμου, ενώ παράλληλα έχουν γίνει μεταρρυθμίσεις που καθιστούν το μοντέλο της κοινής ανατροφής ως το κατ' αρχήν βέλτιστο μοντέλο για το συμφέρον του παιδιού (βλ. Ενότητα 1). Κάτι που, στην πράξη, αποτρέπει την αναβίωση του παρωχημένου δόγματος μέσα από τη δικαστηριακή πρακτική, όπως ισχύει στην Ελλάδα.

Μύθος Νο 2: Η Υπόθεση της Μη Συνεννόησης. Η σφοδρή αντιδικία και έχθρα μεταξύ των διαδίκων που διεκδικούν την επιμέλεια, αποτελεί ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα για την ανάθεση της αποκλειστικής επιμέλειας στον ένα γονέα (Δεμερτζής, 2011). Η πρακτική αυτή επιβάλλει, de facto, μια ανταγωνιστική σχέση ως προς τα παιδιά, πριν και μετά τη διάσταση, τόσο εντός της δίκης, όσο και εκτός αυτής, καθώς, σύμφωνα και με τη θεωρία των διαπραγματεύσεων (Δεμερτζής, 2011), όταν για τον έναν γονέα (τυπικά, τη μητέρα) η Καλύτερη Εναλλακτική Λύση

(Κ.Ε.Λ)⁵³ είναι η μη διαπραγματεύση (σ.σ. «αν δεν συμφωνήσουμε για το παιδί, παίρνω όλη την εξουσία») τότε η επιλογή της μη συνεννόησης από το ένα μέρος, λειτουργεί, θα λέγαμε, και ως *αυτο-εκπληρούμενη προφητεία*. Με άλλα λόγια, η υφιστάμενη έννομη τάξη, αφενός καθιστά τη μη συνεννόηση για το παιδί ως μια βέλτιστη επιλογή (μη) διαπραγματεύσης για τον έναν γονέα, αφετέρου ενισχύει την αντιδικία μεταξύ των γονέων και τους οδηγεί σε αλληλοσπαραγμό, αφού (Δεμερτζής, 2008) *διαγράφει σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον «νικητή» και τον «ηττημένο» της δίκης για την επιμέλεια (ο «νικητής» τα παίρνει «όλα», ο «ηττημένος» μένει με το «τίποτα»)*. Μάλιστα έχει διατυπωθεί ότι η άνιση αντιμετώπιση των δύο γονέων, από την έννομη τάξη, στη βάση της μη συνεννόησης, μπορεί να λειτουργήσει ως αποδομητικός παράγοντας πριν την διάλυση της οικογένειας, εφόσον (Δεμερτζής, 2008) *παρωθεί προς την διάλυση της οικογένειας, από την πλευρά των γυναικών: Η δυνατότητα της μητέρας, ανά πάσα στιγμή, να αποβάλει τον πατέρα, και να παραμείνει μόνη της, σε αποκλειστική σχέση εξουσίας και «κατοχής» του παιδιού της*. Γίνεται σαφές λοιπόν ότι η υπόθεση της μη συνεννόησης δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη ως επιχείρημα για την εκχώρηση της αποκλειστικής επιμέλειας.

Ένα ακόμα γεγονός, που έχει αναφερθεί ως νομολογιακό κενό, είναι η απαξίωση, στην πράξη, και σε περιπτώσεις διαφορών στην άσκηση της γονικής μέριμνας, παλαιότερων διατάξεων⁵⁴ που προβλέπουν, ως υποχρεωτικές προδικασίες, την έρευνα από όργανα κοινωνικής υπηρεσίας των συνθηκών διαβίωσης του ανήλικου, τη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων όπως κανονισμός συναντήσεων με ψυχιάτρους και παιδοψυχολόγους⁵⁵, καθώς και την συμβιβαστική επίλυση της διαφοράς, μετά από ακρόαση των διαδίκων και των πληρεξουσίων τους (Παπαρηγοπούλου, 2016). Μάλιστα, το μέλημα του Δικαστή να επιλύσει συμβιβαστικά τη διαφορά δεν είναι τυπικό αλλά ουσιαστικό, αφού δείχνει έμπρακτα την προσπάθεια της Πολιτείας να σεβαστεί και να προστατεύσει την προστασία του ανθρώπου (Σύνταγμα, άρ. 2 παρ. 1), ιδίως αυτού που θίγεται περισσότερο από τον χωρισμό, του ανήλικου παιδιού (Μουζούρα, 2014). Πράγματι, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Επικοινωνία με τα Παιδιά (ETS 192, άρ. 7, Συμβούλιο της Ευρώπης) αναφέρεται ότι οι δικαστικές αρχές θα πρέπει να ενθαρρύνουν τους γονείς να φθάσουν σε φιλικούς διακανονισμούς και συμφωνίες ως προς την επικοινωνία με το παιδί, για παράδειγμα στα πλαίσια υπηρεσιών οικογενειακής διαμεσολάβησης.

Η επιστημονική κοινότητα, εξάλλου, έχει καταδείξει ότι η κοινή ανατροφή (συνεπιμέλεια), ακόμα και όταν αυτή επιβάλλεται από το δικαστήριο, μπορεί να **μειώσει τη σύγκρουση** μεταξύ γονιών που, πριν το δικαστήριο, είχαν χαμηλό ποσοστό συνεννόησης (Bauserman, 2002; Nielsen, 2013; Vezzetti, 2016, σ.6-7; Nielsen, 2017)⁵⁶, ή ακόμα και να την εκμηδενίσει (Kruk, 2012). Πράγματι, στο

⁵³ BATNA – Best Alternative to a Negotiated Agreement <http://www.beyondintractability.org/essay/batna>

⁵⁴ ΚΠολΔ, άρ. 681 Γ, το οποίο καταργείται με τον Ν. 4335/2016 (αρ. 4)

⁵⁵ Κ. Δεμερτζής. «Η προσωρινή διαταγή ως δυναμική φόρμα λήψης προπαρασκευαστικών μέτρων για την προστασία των οικογενειακών σχέσεων στις οικογενειακές διαφορές.» <http://www.synepimelia.gr/?p=921>

⁵⁶ Για παράδειγμα, στη Σουηδία και τη Δανία, η υιοθέτηση της κοινής ανατροφής στο νομικό πλαίσιο των χωρών αυτών οδήγησε στη μείωση των αντιδικιών, με μόνο δύο στα εκατό ζευγάρια που χωρίζουν να οδηγούνται σε δικαστική αντιπαράθεση (Vezzetti, 2016).

ψήφισμα του 2^{ου} Συνεδρίου για την Κοινή Ανατροφή⁵⁷ αναφέρεται πως καθώς η κοινή ανατροφή αποτελεί το πλέον ενδεδειγμένο μέσο τόσο για την πρόληψη όσο και για τη μείωση της γονεϊκής σύγκρουσης, προτείνεται η μεταρρύθμιση του νομικού πλαισίου για την κατ' αρχήν υιοθέτηση της κοινής ανατροφής, με σκοπό τη μείωση της γονεϊκής σύγκρουσης μετά το διαζύγιο, ιδίως για τις περιπτώσεις γονεϊκών σχέσεων υψηλής σύγκρουσης. Σε κάθε περίπτωση, όπως αναφέρει πρόσφατα και η Nielsen (2017, σ. 227), το επίπεδο της σύγκρουσης και η ποιότητα των γονεϊκών σχέσεων δεν είναι τόσο στενά συνδεδεμένες με τη **ψυχική ευημερία** των παιδιών όσο η ποιότητα της σχέσης μεταξύ γονέα-παιδιού, η οποία θα πρέπει να προέχει. Μάλιστα προκύπτει ότι τα οφέλη που έχουν τα παιδιά από την κοινή ανατροφή είναι σημαντικά και υπερτερούν κάθε άλλης εναλλακτικής, ακόμα και όταν οι γονείς παραμένουν σε σύγκρουση μετά την ανάθεση της κοινής ανατροφής (Nielsen, 2014).

Μύθος Νο 3: Η Υπόθεση της Σταθερής Κατοικίας. Σύμφωνα με αυτό που έχει αποκληθεί και ως *ελληνική θεωρία* (60/2017 ΜονΠρΑθ), η εναλλασσόμενη κατοικία συνίσταται στην παράλληλη ύπαρξη δύο κέντρων ζωής, η οποία (60/2017 ΜονΠρΑθ) θεωρείται ότι δημιουργεί στο τέκνο έλλειψη σταθερότητας και ανασφάλειας, που αναστατώνουν και απορρυθμίζουν τη ζωή του παιδιού. Επιπλέον προβλέπεται ότι θα δημιουργηθούν συνεχείς εντάσεις και τριβές μεταξύ των γονέων, καθόσον η εναλλασσόμενη ανατροφή απαιτεί μια πραγματική συνεργασία μεταξύ τους στις επιλογές και στη διαχείριση του ανήλικου κατά τρόπο παραγωγικό.

Η παραπάνω άποψη αναιρείται στην πράξη αφενός από τις μεταρρυθμίσεις και πρακτικές που έχουν υιοθετηθεί στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο (βλ. Ενότητα 1), αφετέρου από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τις διεθνείς συμβάσεις που έχουν κατακυρωθεί και από την Ελλάδα (βλ. Ενότητα 2.1). Για τους λόγους αυτούς το ψήφισμα 2079/2015 του Συμβουλίου της Ευρώπης καλεί τα κράτη-μέλη να υιοθετήσουν το μοντέλο της κοινής ανατροφής με εναλλασσόμενη κατοικία (βλ. Ενότητα 2.2). Μάλιστα, στην **πρώτη δικαστική απόφαση** (60/2017 ΜονΠρΑθ) στην Ελλάδα που κατανέμει χρονικά την επιμέλεια και επιβάλλει την εναλλασσόμενη κατοικία, υιοθετείται η διεθνώς αναγνωρισμένη άποψη ότι (60/2017 ΜονΠρΑθ) με την εναλλασσόμενη κατοικία, κατοχυρώνεται μια καλύτερη ισορροπία ανάμεσα στους γονείς, στη φροντίδα και ανατροφή των τέκνων, προσφέροντας στον ανήλικο τη δυνατότητα να διαβιεί στην καθημερινή του ζωή τόσο με τον πατέρα όσο και τη μητέρα. Το παιδί έχει δύο λειτουργικά σπίτια, την πατρική και μητρική του κατοικία. Ενθαρρύνεται έτσι η ισόρροπη επαφή του παιδιού και με τους δύο γονείς. Επιπλέον σημειώνεται ότι η κοινωνία έχει αλλάξει, η γυναίκα λόγω της επαγγελματικής της απασχόλησης βρίσκεται πλέον σε δυσκολία να φροντίσει μόνη της τα τέκνα, ενώ η σχέση των πατέρων με τα τέκνα τους δεν είναι η ίδια με αυτή που επικρατούσε παλαιότερα. Επιπλέον έχει παρατηρηθεί ότι δύο σαββατοκύριακα εναλλάξ το μήνα, δεν επιτρέπουν στον γονέα που δεν διαμένει με το τέκνο να ασκήσει μια πραγματική επιρροή στην ανατροφή των τέκνων του.... Από τις νεότερες ιατρικές και ψυχολογικές έρευνες δεν προκύπτει κανένα αρνητικό αποτέλεσμα από την κοινή ανατροφή, που μοιράζεται ισομερώς μεταξύ δύο σπιτιών. Αντίθετα, η ύπαρξη της διπλής κατοικίας θεωρείται ευεργετική και απαραίτητη για την προστασία της ισόρροπης ανάπτυξης του

⁵⁷ E. Kruk, Consensus Statement on the Implementation of Co-Parenting <https://www.psychologytoday.com/blog/co-parenting-after-divorce/201604/consensus-statement-the-implementation-co-parenting>

παιδιού (Bauserman, 2002; Bjarnason & Arnarsson, 2011)... Το Δικαστήριο κρίνει ότι η χρονική κατανομή της γονικής μέριμνας είναι η πιο ενδεδειγμένη λύση. Η χρονική ήτοι εναλλασσόμενη άσκηση κατανομής της επιμέλειας εξασφαλίζει τη συμμετοχή και των δύο γονέων στην ανατροφή του παιδιού και ενισχύει τους δεσμούς του ανηλίκου με αμφότερους τους γονείς του, περιορίζοντας έτσι τις αναπόφευκτα δυσμενείς επιπτώσεις που προκαλεί το διαζύγιο στην ψυχολογία και την εν γένει προσωπικότητά του. Επίσης με την παραλλήλως προσδοκώμενη επίδειξη εκ μέρους των διαδίκων της αυξημένης υπευθυνότητας και ευαισθητοποίησης, πιστεύεται ότι θα αποκατασταθεί το απαραίτητο κλίμα γαλήνης, ηρεμίας, σταθερότητας και ασφάλειας, που είναι αναγκαίο για την απρόσκοπτη εξέλιξη της συνολικής διαδικασίας ολοκλήρωσης της προσωπικότητας του ανηλίκου.

Η παραπάνω θεώρηση συνάδει με την νεότερη επιστημονική γνώση στο πεδίο της **ιατρικής και ψυχιατρικής έρευνας**, η οποία καταδεικνύει ότι η σταθερότητα της κατοικίας έχει μικρότερη σημασία από τη σταθερότητα της αγάπης και της σχέσης με τον γονιό (Bauserman, 2002; Bjarnason & Arnarsson, 2011; Vezzetti, 2012, 2016) και ότι η ύπαρξη δύο βάσεων όπου τα παιδιά περνούν, κατά το δυνατό, ίσο χρόνο και με τους δύο γονείς, αποτελεί την πλέον επωφελή λύση για τη ψυχοσωματική υγεία των παιδιών (Bjarnason & Arnarsson, 2011; Bergström et al, 2013, 2015; Turunen, 2017). Επιπλέον, ότι η αποστέρηση διανυκτερεύσεων με τον πατέρα θα διακινδύνευε την ποιότητα ανάπτυξης του ψυχικού δεσμού μεταξύ πατέρα και παιδιού, ακόμα και στην περίπτωση των νηπίων ή βρεφών (Warshak, 2014). Εξάλλου, όπως έχει υποστηριχτεί (Lamb & Kelly, 2009), τα παιδιά αλλά και τα βρέφη χρειάζονται τακτική επικοινωνία με τους γονείς τους, η οποία πρέπει να συμπεριλαμβάνει μια ποικιλία αλληλεπιδράσεων, όπως π.χ. τάισμα, παιχνίδι, παρηγοριά, κοίμισμα κλπ ώστε να εξασφαλιστεί η ισχυροποίηση της σχέσης. Επιπλέον, τα τελευταία 40 χρόνια η επιστημονική κοινότητα έχει διεξαγάγει δεκάδες συγκριτικές μελέτες και πλήθος μετα-αναλύσεων επί αυτών (Bauserman, 2002; Vezzetti, 2012; Bergström et al, 2013, 2015; Nielsen, 2013, 2014; Warshak, 2014; Vezzetti 2016; Nielsen, 2017; Turunen, 2017), με συνολικό δείγμα εκατοντάδων χιλιάδων παιδιών⁵⁸, για τη μέτρηση των **δεικτών ψυχοσωματικής ευημερίας** (π.χ. ψυχική ευεξία, συμπεριφορά, γνωστική ανάπτυξη, συναισθηματική έκφραση, αυτοεκτίμηση, κοινωνικότητα, ακαδημαϊκή επίδοση, ικανοποίηση από τη ζωή, αυτοσυγκράτηση, αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθηση, σωματική υγεία⁵⁹ κλπ) παιδιών σε αποκλειστική επιμέλεια, σε σχέση με παιδιά κοινής ανατροφής που ζουν εναλλάξ και με τους δύο βιολογικούς γονείς. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι μελέτες καταλήγουν ότι τα παιδιά της δεύτερης κατηγορίας εμφανίζουν σαφώς **βελτιωμένους δείκτες ψυχικής ευημερίας** σε σχέση με παιδιά αποκλειστικής επιμέλειας. Για τους παραπάνω λόγους, στη συναινετική έκθεση του Warshak (2014) που συνυπογράφουν 110 διεθνώς αναγνωρισμένοι επιστήμονες, αναφέρεται ότι είναι προς το συμφέρον του παιδιού η όσο γίνεται ισορροπημένη και μοιρασμένη επικοινωνία και με τους δύο γονείς, καθώς και ότι οι γονείς δεν έχουν λόγους να ανησυχούν αν **μοιράσουν εξ' ίσου τον χρόνο** που περνούν με τα παιδιά

⁵⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η μετα-ανάλυση των Bjarnason & Arnarsson (2011) λαμβάνει υπόψη της συνολικό δείγμα 200.000 παιδιών από 36 χώρες του δυτικού κόσμου.

⁵⁹ Η οποία περιλαμβάνει ασθένειες σχετιζόμενες με το άγχος όπως στομαχόπονοι και διαταραχές ύπνου, αλλά και σχετίζεται με τις συνέπειες του καπνίσματος, στο οποίο μπορεί να οδηγήσει μια κατάσταση υψηλού άγχους όπως ο χωρισμός των γονιών ή ο αποχωρισμός με έναν από τους δύο γονείς (Nielsen, 2014; Turunen, 2017).

του, συμπεριλαμβανομένων των διανυκτερεύσεων, εφόσον βεβαίως αυτό είναι συμβατό με τις υποχρεώσεις τους (Warshak (2014) - Συμπεράσματα 2 και 3). Επίσης, ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις που να υποστηρίζουν την αναβολή της υιοθέτησης της κοινής ανατροφής, με τακτικές διανυκτερεύσεις των παιδιών, συμπεριλαμβανομένων των νηπίων και των βρεφών, και με τους δύο γονείς τους (Warshak (2014) - Συμπέρασμα 4). Επιπλέον, ότι είναι σημαντική η ελαχιστοποίηση των διαστημάτων που είναι χωρισμένα τα παιδιά με τον γονιό τους, αλλά και η παροχή ικανού χρόνου σε κάθε γονέα για την ανάπτυξη και τη διατήρηση του ψυχικού δεσμού του παιδιού με τους γονείς του (Warshak (2014) - Συμπεράσματα 4, 5 και 6), καθώς και ότι ο περιορισμένος, ολιγόωρος χρόνος επαφής με τον ένα γονέα μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα στρεσογόνος και επιβλαβής (Warshak (2014) - Συμπέρασμα 4).

Στο Σχήμα 1, συνοψίζεται ο έλεγχος των υποθέσεων στις οποίες βασίζεται το (αποκαλούμενο και ως) νομολογιακό έθιμο στην Ελλάδα.

	Έλεγχος Υπόθεσης (Υπερνομοθετικά Κείμενα)		Έλεγχος Υπόθεσης (Νομοθεσία/ Νομολογία)	Έλεγχος Υπόθεσης (Διεθνής Βιβλιογραφία)	
Βιοκοινωνική Υπεροχή Μητέρας	Ισότητα ασχέτως διακρίσεων φύλου, πριν και μετά τον γάμο	ΔΣΠΔ (άρ. 14, π. 1), ΕΣΔΑ (άρ. 8, π. 1 & 2, άρ. 14), ΠΕΣΔΑ (άρ. 5) ΧΘΔ (άρ. 21 π.1), ΔΣΑΠΔ (άρ. 23, π. 4)	Σύντ. (άρ. 4 π. 2), ΑΚ (άρ. 1511 & άρ. 1513), ΑΠ 1976/2008, 60/2017 ΜονΠρΑθ	Η υπόθεση της βιοκοινωνικής υπεροχής ως στε- ρέοτυπο συνδε- όμενο με το φύλο	Hoffman & Moon, 2000; Piccar, 2008; Chambers, 1984; Warshak, 1996, Braver et al, 2011
	Δικαίωμα παιδιού να ρωτάται/ συνεκτιμάται η γνώμη του στα ζητήματα που το αφορούν	ΔΣΔΠ (άρ. 9, π. 2, άρ. 12, π.1 & 2), ΕΣΕΠ (άρ. 6), ΕΣΑΔΠ (άρ. 3), ΧΘΔ (άρ. 24, π. 1)	ΑΚ (άρ. 1511), 60/2017 ΜονΠρΑθ	Τα παιδιά χρειάζονται τακτική επικοινωνία, εξίσου και με τους τους δύο γονείς	Lamb & Kelly, 2009; Bjarnason & Arnarsson, 2011; Bergström et al, 2013, 2015; Warshak, 2014; Turunen, 2017
	Σεβασμός ιδιωτικής κ οικογενειακής ζωής των ανθρώπων	ΕΣΔΑ (άρ. 8 π. 1 & 2)	60/2017 ΜονΠρΑθ	Κίνδυνος Γονικής Αποξένωσης λόγω της αποκλειστικής επιμέλειας	Gardner 1987; Popenoe, 1996; Rosenberg & Wilcox, 2006; Kruk, 2012
Μη Συννενόηση	Δικαίωμα παιδιού για κοινή ανατροφή και σχέσεις με τους γονείς ανεξαρτήτως των σχέσεων μεταξύ των γονέων	ΔΣΔΠ (άρ. 7 παρ. 1), (άρ 9, π. 1 & 3), (άρ. 18, π. 1), ΕΣΔΑ (άρ. 8 π. 1 & 2), ΧΘΔ (άρ. 24, π. 3), ΣΕ 2079/2015	60/2017 ΜονΠρΑθ	Η κοινή ανατροφή μπορεί να μειώσει τη σύγκρουση μεταξύ των διαζευγμένων γονιών	Bauserman, 2002; Nielsen, 2013; Nielsen, 2014; Vezzetti, 2016; Nielsen, 2017; Kruk, 2012
Σταθερή Κατοικία	Δικαίωμα παιδιού για κοινή ανατροφή και εναλλασσόμενη κατοικία	ΣΕ 2079/2015	60/2017 ΜονΠρΑθ	Βελτιωμένοι δείκτες ψυχικής ευημερίας σε παιδιά κοινής ανατροφής με εναλλασσόμενη κατοικία	Bauserman, 2002; Vezzetti, 2012; Bergström et al, 2013, 2015; Nielsen, 2013, 2014; Warshak, 2014; Vezzetti 2016; Nielsen, 2017; Turunen, 2017
<small>ΑΚ: Αστικός Κώδικας, ΔΣΔΠ: Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ΔΣΠΔ: Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΣΑΔΠ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών, ΕΣΕΠ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Επικοινωνία με τα Παιδιά, ΧΘΔ: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΠΕΣΔΑ: Πρωτόκολλο 7 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων Ανθρώπου, ΔΣΑΠΔ: Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, ΣΕ 2079/2015: Ψήφισμα Συμβουλίου της Ευρώπης Νο. 2079/2015</small>					

Σχήμα 1. Έλεγχος των υποθέσεων του νομολογιακού εθίμου

2.4 Διάσταση 4η: Ψυχολογική - Κακοποίηση και Αποξένωση

Κακοποίηση Παιδιού και Πατέρα. Η ενεργός συμμετοχή και των δύο γονέων στην ανάπτυξη των παιδιών έχει καταδειχθεί ως ευεργετική στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού (Ψήφισμα 2079/2015, Συμβούλιο της Ευρώπης). Ο χωρισμός των γονέων αποτελεί, ούτως ή άλλως, ένα τραυματικό γεγονός στη ζωή ενός παιδιού, με επιβαρυντικές κοινωνικο-ψυχολογικές επιπτώσεις στη ζωή του (Kruk, 2012; Uphold-Carriger & Utz, 2012; Vezzetti, 2012; Vezzetti, 2016), ιδίως όταν το παιδί βρίσκεται σε μικρή ηλικία, τόσο σε βραχυπρόθεσμο (π.χ. χαμηλή ακαδημαϊκή επίδοση, καθυστερημένη ψυχολογική, συναισθηματική, πνευματική και κοινωνική ανάπτυξη, χαμηλός αυτοέλεγχος) όσο και σε μακροπρόθεσμο⁶⁰ επίπεδο (π.χ. υψηλή πιθανότητα εκδήλωσης κατάθλιψης, κρίσεων πανικού, δυσκολία στη σύναψη σταθερών σχέσεων, κίνδυνοι συμπεριφοράς (αλκοόλ, κάπνισμα, έκθεση σε εκφοβισμό)), σε σημείο ώστε ο χωρισμός γονέων με μικρά παιδιά να έχει χαρακτηριστεί ως *πρόβλημα δημόσιας υγείας* (Vezzetti, (2016)). Μάλιστα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) αναφέρει τη διάλυση της οικογένειας ως ένα γεγονός που αυξάνει τον κίνδυνο της *παιδικής κακοποίησης*⁶¹.

Στη βιβλιογραφία έχει επίσης καταδειχθεί η επιπλέον επιβάρυνση που επιφέρει στο παιδί ο περιορισμός του χρόνου κατά τον οποίο βρίσκεται **με τον πατέρα** (Popenoe, 1996; Rosenberg & Wilcox, 2006; Kruk, 2012), όπως συμβαίνει στις συντριπτικές περιπτώσεις εκχώρησης της αποκλειστικής επιμέλειας. Εξάλλου, έχει αποδειχθεί η σημασία και ο σοβαρός ρόλος του πατέρα στη ψυχοσωματική και γνωστική ανάπτυξη των ανηλίκων, στη διαμόρφωση των διαπροσωπικών τους σχέσεων, καθώς και στις ακαδημαϊκές επιδόσεις τους (Basuserman, 2002; Sarkadi et al, 2008; Vezzetti, 2012). Έχει υποστηριχθεί ότι η απομάκρυνση του πατέρα και η συμβίωση της μητέρας με το παιδί (Δεμερτζής 2008) οδηγεί σε *αφύσικες, μονογονεϊκές οικογένειες...λαμβάνει, τακτικά, τον χαρακτήρα οιονεί «γάμου» μεταξύ μητέρας και παιδιού...χωρίς πατρική παρουσία, και με συμπληρωματικά μέλη, σε σαφώς υποδεέστερη, συχνά, θέση, τους εκ μητρός συγγενείς (παππούδες, γιαγιάδες, αδέρφια, κ.τ.λ.), ... οδηγεί σε αποξένωση του πατέρα από το παιδί του, και του παιδιού από τον πατέρα του... οδηγεί σε διαταραχή του ψυχικού κόσμου του παιδιού, και σε στρεβλή ψυχοσωματική του ανάπτυξη. Ειδικά αν το παιδί είναι αγόρι, αναλαμβάνει συχνά τον ρόλο του «άντρα» της οικογένειας, του προστάτη της μητέρας.*

Δεδομένου του εύρους και της βαρύτητας τους στη ψυχική υγεία του παιδιού, οι επιπτώσεις από τον χωρισμό γονέα-παιδιού έχει αναφερθεί ότι συνιστούν ή σχετίζονται με καταστάσεις **συναισθηματικής κακοποίησης** (child abuse/maltreatment) (Kruk, 2012; Brown, 2013). Για το λόγο αυτό το Συμβούλιο της Ευρώπης (ψήφισμα 2079/2015) αναφέρει ρητά ότι ο χωρισμός γονέα-παιδιού θα πρέπει να διατάσσεται, από δικαστήριο, μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις που ενέχουν υψηλό κίνδυνο για το συμφέρον του παιδιού.

Στη βιβλιογραφία έχει επίσης διατυπωθεί η σημασία της διατήρησης της σχέσης γονέα παιδιού, όχι μόνο για ένα παιδί που χρειάζεται τον γονιό του, αλλά και για έναν γονιό που χρειάζεται το παιδί του (Kruk, 2012), ενώ έχουν καταδειχθεί και οι οδυνηρές συνέπειες στη **ψυχοσωματική υγεία του πατέρα** που αποστερείται του

⁶⁰ Ως μακροχρόνιες αναφέρονται οι συνέπειες που μπορεί να εμφανιστούν στη διάρκεια (και) της ενήλικης ζωής του παιδιού.

⁶¹ <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>

παιδιού του σε περιπτώσεις αποκλειστικής επιμέλειας (Evenson & Simon, 2005), της οποίας οι συνέπειες ποικίλουν, από κατάθλιψη ως αυτοκτονία (Krosowa, 2000).

Γονική Αποξένωση. Η γονική αποξένωση αναφέρεται στη ρήξη της σχέσης μεταξύ γονέα και παιδιού, ως αποτέλεσμα επίδρασης από τον άλλο γονέα (Δεμερτζής, 2011). Εκτός από υπαρκτό κοινωνικό πρόβλημα συχνά και αναφέρεται και ως σύνδρομο (Parental Alienation Syndrome - PAS). (Gardner 1987). Βέβαια, έχει υποστηριχτεί ότι η αποχώρηση ενός τρυφερού γονέα από την καθημερινότητα ενός παιδιού αποτελεί από μόνη της ένα είδος γονικής αποξένωσης, καθώς από το παιδί αποστερείται βιαίως από τις καθημερινές περιποιήσεις και φροντίδες του γονέα που αποχωρεί (Kruk, 2012).

Το φαινόμενο είναι περισσότερο έντονο όταν ο γονέας στον οποίο εκχωρείται η αποκλειστική επιμέλεια έχει ψυχολογικά προβλήματα (Kruk, 2012), όπως μίσος και εχθρότητα απέναντι στον γονιό που αποχωρεί. Γενεσιουργός αιτία της γονικής αποξένωσης αποτελεί (Δεμερτζής, 2011) *η ανισότητα με την οποία αντιμετωπίζει η έννομη τάξη (νοούμενη ως δικαστηριακή εφαρμογή υφιστάμενης νομοθεσίας) τον πατέρα απέναντι στη μητέρα, ως φορέα γονικής εξουσίας.* Το γεγονός δηλαδή ότι, σε περιπτώσεις εκχώρησης αποκλειστικής επιμέλειας, το παιδί επικοινωνεί με έναν γονέα που πρακτικά δεν έχει γονική εξουσία, ενώ προσκολλάται με τον γονέα που την έχει (Δεμερτζής, 2011), για αυτό και στη βιβλιογραφία η γονική αποξένωση έχει συσχετιστεί και με το σύνδρομο της Στοκχόλμης (Bernet et al, 2010, Δεμερτζής, 2008). Το πρόβλημα αναγνωρίζεται ακόμα και σε δικαστικές αποφάσεις που αναθέτουν την αποκλειστική επιμέλεια (ΑΠ 1976/2008), με την οποία *δυσχεραίνεται και η ρυθμιστική επέμβαση του δικαστηρίου όταν το τέκνο περιάγεται σε στάση αρνήσεως ή αντιπάθειας έναντι του ετέρου των γονέων από πράξεις ή παραλείψεις εκείνου που έχει την επιμέλειά του.* Η πρόκληση της αποξένωσης θεωρείται επίσης μια μορφή **συναισθηματικής κακοποίησης** του παιδιού⁶² (Δεμερτζής 2008).

Γίνεται σαφές ότι η υιοθέτηση ενός συστήματος κοινής ανατροφής μειώνει τους κινδύνους εκδήλωσης του φαινομένου της γονικής αποξένωσης, καθώς το παιδί εξακολουθεί να διατηρεί τις σχέσεις ρουτίνας που είχε αναπτύξει και με τους δύο γονείς (Kruk, 2012), προσιδιάζοντας έτσι, όσο γίνεται περισσότερο, στη ζωή που είχαν και πριν τον χωρισμό. Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις οι σχέσεις με τους δύο γονείς γίνονται πλέον πιο ποιοτικές, αφού οι γονείς προσπαθούν να αξιοποιήσουν περισσότερο το χρόνο που έχουν στη διάθεση τους. Επιπλέον, κανένας γονιός δεν αισθάνεται να κινδυνεύει από το ενδεχόμενο της απώλειας της σχέσης του με το παιδί, κάτι που φαίνεται να βελτιώνει τις σχέσεις του με τον άλλο γονέα.

2.5 Διάσταση 5η: Ηθική / Δεοντολογική - οι Ευθύνες των Εμπλεκόμενων μερών

Η ευθύνη του Γονέα. Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ), η *βασική μέριμνα των γονιών πρέπει να είναι το συμφέρον του παιδιού τους* (αρ. 18, παρ. 1). Επίσης το άρθρο 5 τονίζει το *δικαίωμα και το καθήκον που έχουν οι γονείς ... να παρέχουν στο παιδί, κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του, τον προσανατολισμό και τις*

⁶² A. J.L. Baker. "Parental Alienation Is Emotional Abuse of Children", Psychology Today, <https://www.psychologytoday.com/blog/caught-between-parents/201106/parental-alienation-is-emotional-abuse-children>

κατάλληλες συμβουλές για την άσκηση των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει η παρούσα Σύμβαση (βλ. και Ενότητα 2.1).

Στην Ελλάδα, η Ελληνική Νομοθεσία (Ενότητα 2.2) και η Ελληνική Νομολογία (Ενότητα 2.3) δίνουν το δικαίωμα στον ένα γονέα (τυπικά, στη μητέρα) να αιτείται (και, σχεδόν πάντα, να παίρνει) την αποκλειστική επιμέλεια των παιδιών του, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου υπάρχει ισχυρός δεσμός με τον άλλον γονέα. Ο γονέας αυτός, λοιπόν, συχνά θεωρεί ότι επειδή το δικαστήριο θα του δώσει την αποκλειστική επιμέλεια, είναι σωστό να τη ζητήσει. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε δύο σημαντικά σημεία.

- Το συμφέρον του παιδιού, σύμφωνα με την ΔΣΔΠ, είναι (βλ. και Ενότητα 2.1) η από κοινού υπευθυνότητα των γονιών για την ανατροφή του (άρ. 18, παρ. 1), ο μη αποχωρισμός των γονιών του παρά τη θέληση του (άρ. 9, παρ. 1), η διατήρηση κανονικών προσωπικών σχέσεων και άμεσης επαφής με κάθε γονέα (άρ. 9 παρ. 3). Σημειώνεται δε, ότι ως προς την από κοινού υπευθυνότητα για την ανατροφή του παιδιού (αρ. 18), η ΔΣΔΠ δεν κάνει διάκριση μεταξύ γονέων που έχουν χωρίσει και γονέων που είναι σε γάμο. Προς επίρρωση αυτού, στην εργασία αυτή ελέγχθηκε η υπόθεση ότι το συμφέρον του παιδιού μετά τον χωρισμό (ως προς τους δείκτες ψυχικής ευημερίας του) είναι η από κοινού ανατροφή του από τους δύο γονείς, με τα αποτελέσματα, βάσει της επιστημονικής γνώσης που έχουμε σήμερα να τείνουν καθοριστικά προς την κατεύθυνση αυτή (βλ. Ενότητα 2.3).
- Δεύτερον, το θεωρητικό υπόβαθρο πίσω από τις δικαστικές αποφάσεις κυρίως βασίζεται σε τρεις υποθέσεις-δόγματα (βιοκοινωνικής υπεροχής μητέρας, μη συνεννόηση, σταθερή κατοικία) που ελέγχονται ως αβάσιμες (βλ. Ενότητα 2.3).

Αν λοιπόν η εκχώρηση της αποκλειστικής επιμέλειας τελικά αντιτίθεται στο συμφέρον του παιδιού, το ερώτημα που τίθεται είναι αν ένας γονέας, που τελεί εν γνώση των παραπάνω, και εφόσον δεν συντρέχουν άλλοι λόγοι⁶³, πρέπει να επιδιώκει την αποκλειστική επιμέλεια των παιδιών του μετά το διαζύγιο. Το ερώτημα φαίνεται να είναι στη βάση του **ηθικό**, αλλά και με **ψυχοπαθολογικές προεκτάσεις** (Ehrenberg et al, 1996).

Πέρα από την ηθική διάσταση του ερωτήματος, την οποία δεν θα εξετάσουμε περαιτέρω στην παρούσα εργασία καθώς ξεφεύγει από τους στόχους που θέσαμε, θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθούν τα κίνητρα πίσω από μία τέτοια επιλογή. Για παράδειγμα, ένα κίνητρο θα μπορούσε να είναι το επιπλέον *οικονομικό πλεονέκτημα* για έναν γονιό ο οποίος διεκδικεί τα παιδιά ως απόλυτη ιδιοκτησία του με στόχο την απολαβή διατροφής για το ανήλικο παιδί (Δεμερτζής, 2008, Φούσκας, 2017)⁶⁴. Έχει διατυπωθεί εξάλλου, ότι η μη κατοχύρωση στην Ελλάδα του δικαιώματος (του παιδιού, αλλά και των γονιών) για κοινή ανατροφή, *καλλιεργεί, στον γονέα που ασκεί αποκλειστικά την επιμέλεια, την πεποίθηση ότι η επιμέλεια αποτελεί ατομικό του δικαίωμα, το οποίο εκτείνεται κάποτε μέχρι σημείου αποκλεισμού του άλλου γονέα από τη ζωή του παιδιού* (Μπλιάτη, 2016), κάτι που δυνητικά προάγει φαινόμενα *γονικής αποξένωσης* (βλ. Ενότητα 2.4), η οποία θεωρείται ευρέως ως μια μορφή κακοποίησης

⁶³ Για παράδειγμα στην ειδική περίπτωση όπου ένας γονέας κακομεταχειρίζεται ή παραμελεί το παιδί (ΔΣΔΠ αρ. 9 παρ. 1).

⁶⁴ Βλ. Φούσκας, Β. Κ. "Ο σεξισμός καλά κρατεί". 31 Μαρτίου 2017, <http://www.efsyn.gr/arthro/o-sexismos-kala-kratei>

των παιδιών⁶⁵. Ωστόσο, παραβλέποντας το γεγονός της ύπαρξης ενός ελλιπούς έννομου συστήματος που κατανέμει άνισα την "εξουσία" πάνω στο παιδί, αποτελεί πρώτιστη ευθύνη των γονέων το ότι (Δεμερτζής 2008) *οδηγούνται, κατά κανόνα, στην «εύκολη» λύση του αλληλοσπαραγμού στα δικαστήρια, παρά στην αντιμετώπιση των «πραγματικών προβλημάτων», που είναι η σωστή ανατροφή των παιδιών και το ζεπέραςμα των επιπτώσεων του χωρισμού των γονιών τους, παρά το πραγματικό γεγονός της διάσπασης της συμβίωσης και της διάστασης των απόψεων μεταξύ τους.*

Μια άλλη πτυχή του ζητήματος είναι ότι οι γονείς έχουν ελλιπή πληροφόρηση για το ότι η επιμέλεια των παιδιών τους θα μπορούσε να ασκηθεί από κοινού, μάλιστα στα πλαίσια ενός συστήματος εναλλασσόμενης κατοικίας. Κυρίως δε, φαίνονται να αγνοούν τα οφέλη που φαίνεται να έχει η επιλογή αυτή στη ψυχολογία των παιδιών, όπως αναδεικνύεται από τις πρακτικές των άλλων ευρωπαϊκών κρατών και από το επιστητό της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας τα τελευταία σαράντα χρόνια.

Η ευθύνη των ειδικών. Το Συμβούλιο της Ευρώπης στο ψήφισμα 2079/2015 καλεί τις αρχές των κρατών-μελών να εξασφαλίσουν ότι οι επαγγελματίες που έρχονται σε επαφή με τα παιδιά, κατά τη διάρκεια των δικαστικών υποθέσεων, διαθέτουν την κατάλληλη διεπιστημονική κατάρτιση και γνώσεις. Δεδομένης της απουσίας ενός εκσυγχρονισμένου νομικού πλαισίου περί οικογενειακού δικαίου, στην ελληνική δικαστηριακή πρακτική συχνά αξιοποιούνται «γνωματεύσεις» από «ειδικούς» που αντιμετωπίζονται ως αυθεντίες, με την επιστημονική βιβλιογραφία να απουσιάζει από γνωμοδοτήσεις οι οποίες βασίζονται ή αναπαράγουν τα δόγματα του νομολογιακού εθίμου (βλ. Ενότητα 2.3). Αφενός λοιπόν, αποτελεί ευθύνη του κράτος και των δικαιοδοτικών οργάνων του, να εξασφαλίσουν ότι οι επαγγελματίες που γνωμοδοτούν σε δικαστικές υποθέσεις περί επιμελείας διαθέτουν τα στοιχεία εκείνα της επιστημονικής, ερευνητικής, και επαγγελματικής δράσης που δικαιολογούν την συμμετοχή τους στη διαμεσολαβητική ή/και δικαστική διαδικασία. Αφετέρου όμως, αποτελεί ευθύνη των παιδοψυχιάτρων, παιδοψυχολόγων και οικογενειακών συμβούλων που εμπλέκονται στις υποθέσεις αυτές, να ενημερώνονται για τις εξελίξεις στο επιστητό του γνωστικού τους αντικειμένου.

Η ευθύνη των δικηγόρων. Ο δικηγόρος κατά την άσκηση των καθηκόντων του οφείλει (Κώδικας Δικηγόρων, αρ. 5, παρ. α)⁶⁶: *α) Να υπερασπίζεται το Σύνταγμα, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής, το Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και το σύνολο των διεθνών και ευρωπαϊκών συμβάσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα (βλ. Ενότητα 2.1) αλλά και (Κώδικας Λειτουργίας Δικηγορικού Λειτουργήματος, αρ. 2 παρ. α και β)⁶⁶ να είναι υπέρμαχος της Ελευθερίας, της Δημοκρατίας, της Ειρήνης και της Κοινωνικής Δικαιοσύνης, να υπερασπίζεται με θάρρος και αυταπάρηση το Σύνταγμα και τους Δημοκρατικούς θεσμούς, τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά Δικαιώματα των πολιτών. Επίσης (Κώδικας Δικηγόρων, αρ. 35, παρ. 3) να ενημερώνει τον εντολέα του για όλους τους*

⁶⁵ Βλ π.χ. "New Brazilian Law 12 318 defines and punishes parental alienation", 2010. <https://fkce.wordpress.com/2010/08/26/25/>

⁶⁶ Ν. 4194/13 (ΦΕΚ–208 Α/27-9-2013): Κώδικας Δικηγόρων και Κώδικας Λειτουργίας Δικηγορικού Λειτουργήματος. Ανακτήθηκε από: www.eanda.gr/sites/default/files/KODIKASDIKOGORON2017_0.pdf

θεσμούς και τις δυνατότητες εναλλακτικής επίλυσης των διαφορών αλλά και (αρ. 37, παρ. 3α) να εκτελεί τα καθήκοντα του με ευσυνειδησία και επιμέλεια.

Χρέος των συνηγόρων είναι να κατευθύνουν τους εντολείς τους στο να αντιληφθούν ότι, στις υποθέσεις διεκδίκησης της επιμέλειας, επιβάλλεται να προταχθεί το αληθινό συμφέρον του παιδιού και όχι απαραίτητα το συμφέρον του εντολέα τους, συνεκτιμώντας τη γνώση που έχουμε κατακτήσει σήμερα, στους τομείς του επιστητού περί κοινής ανατροφής.

3 Συζήτηση

Σε διεθνές επίπεδο, σήμερα, και μέσα από την «ανάγνωση» των πρακτικών που ακολουθούν και εφαρμόζουν οι ανεπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου, παρατηρείται η πλήρης εξίσωση των δύο γονέων στην ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού. Επιπλέον, από τα υπερνομοθετικά κείμενα περί δικαιωμάτων του ανθρώπου και του παιδιού και περί ισότητας των δύο φύλων, προκύπτει ότι το σύστημα της κοινής ανατροφής με εναλλασσόμενη κατοικία και μοιρασμένες διανυκτερεύσεις αποτελεί, κατ' αρχήν, το πλέον κοινωνικά δίκαιο σύστημα ανατροφής. Επίσης, από τη μελέτη της διεθνούς επιστημονικής βιβλιογραφίας, προκύπτει σήμερα, χωρίς αμφιβολία, ότι το σύστημα κοινής ανατροφής, διατηρώντας τις σχέσεις των παιδιών και με τους δύο γονείς, υπερτερεί ως προς την συναισθηματική, συμπεριφορική και ψυχοσωματική ευημερία των παιδιών, έναντι του συστήματος της αποκλειστικής επιμέλειας, για όλες τις ηλικίες των παιδιών, ακόμα και τη νηπιακή. Επίσης, το συμπέρασμα αυτό φαίνεται να ισχύει ακόμα και σε περιπτώσεις υψηλής γονεϊκής σύγκρουσης. Επιπλέον, η κοινή ανατροφή/συνεπιμέλεια φαίνεται να αμβλύνει τις συνέπειες του χωρισμού για τους γονείς ενός παιδιού, διατηρώντας, κατά το δυνατόν, τις σχέσεις τους με το παιδί τους. Επίσης, η κοινή ανατροφή φαίνεται να βελτιώνει, τελικώς, τις σχέσεις μεταξύ των γονέων, που οφείλουν να συνεργαστούν για την ανατροφή των παιδιών τους, ενώ παράλληλα ανταποκρίνεται καλύτερα στις επιθυμίες και τα «θέλω» των παιδιών που αγαπούν και τους δύο γονείς τους.

Σε πολιτειακό επίπεδο, αναδεικνύεται ως μείζον θέμα η συμμόρφωση της Ελλάδας με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά και με το ψήφισμα 2079/2015 του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επιβάλλεται να αποτελέσουν άμεσες προτεραιότητες η αναθεώρηση και ο εκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου, καθώς και η θέσπιση οικογενειακών δικαστηρίων. Επίσης, αποτελεί ευθύνη του κράτους η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των γονέων μέσα από εκστρατείες προώθησης και σχετικές δράσεις.

Σε νομολογιακό επίπεδο, ο έλληνας δικαστής καλείται να δει την ουσία της κάθε υπόθεσης και στα πλαίσια της ελευθερίας που του δίνει ο νόμος να εξισώνει, όπου αυτό είναι δυνατόν, τους δύο γονείς στην ανατροφή των παιδιών τους.

Τέλος, η αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου και της δικαστηριακής πρακτικής θα πρέπει να συνοδεύεται από αλλαγή νοοτροπίας στους γονείς, στους συμπράττοντες λειτουργούς της δικαιοσύνης, αλλά και στην ίδια την κοινωνία.

Βιβλιογραφία

Abarbanel, A. (1979). Shared parenting after separation and divorce: A study of joint custody. *American Journal of Orthopsychiatry*, 49(2), 320.

- Bauserman, R. (2002). Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: a meta-analytic review. *Journal of Family Psychology*, 16(1), 91–102.
- Bergström, M., Modin, B., Fransson, E., Rajmil, L., Berlin, M., Gustafsson, P. A., & Hjern, A. (2013). Living in two homes—a Swedish national survey of wellbeing in 12 and 15 year olds with joint physical custody. *BMC Public Health*, 13(1), 868.
- Bergström, M., Fransson, E., Modin, B., Berlin, M., Gustafsson, P. A., & Hjern, A. (2015). Fifty moves a year: is there an association between joint physical custody and psychosomatic problems in children?. *Journal of Epidemiology and Community Health*, jech-2014.
- Bernet, W., von Boch-Galhau, W., Baker, A. J., & Morrison, S. L. (2010). Parental alienation, dsm-v, and icd-11. *The American Journal of Family Therapy*, 38(2), 76-187.
- Bishop, Commentaries On The Laws Of Marriage And Divorce, 520 (1852).
- Bjarnason, T., & Arnarsson, A. M. (2011). Joint physical custody and communication with parents: a cross-national study of children in 36 western countries. *Journal of Comparative Family Studies*, 871-890.
- Braver, S. L., Ellman, I. M., Votruba, A. M., & Fabricius, W. V. (2011). Lay judgments about child custody after divorce. *Psychology, Public Policy, and Law*, 17(2), 212.
- Brown, J. (2013). *Father-Absent Homes: Implications for Criminal Justice and Mental Health Professionals*.
- Chambers, D. L. (1984). Rethinking the substantive rules for custody disputes in divorce. *Michigan Law Review*, 83(3), 477-569.
- Ehrenberg, M. F., Hunter, M. A., & Elterman, M. F. (1996). Shared parenting agreements after marital separation: the roles of empathy and narcissism. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(4), 808.
- Evenson, R. J., & Simon, R. W. (2005). Clarifying the Relationship Between Parenthood and Depression*. *Journal of health and Social Behavior*, 46(4), 341-358.
- Friedan, Betty. "The Feminine Mystique. 1963." Reprint. New York: DeU (1983).
- Gardner, R. A. (1987). The parental alienation syndrome and the differentiation between fabricated and genuine child sex abuse. *Creative Therapeutics*.
- Helms v. Franciscus, 2 Bland Ch. (Md.) 544 (1830).
- Hoffman, C. D., & Moon, M. (2000). Mothers' and fathers' gender-role characteristics: The assignment of postdivorce child care and custody. *Sex roles*, 42(9), 917-924.
- Kposowa, A. J. (2000). Marital status and suicide in the National Longitudinal Mortality Study. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 54(4), 254-261.
- Kruk, E. (2012). Arguments for an equal parental responsibility presumption in contested child custody. *The American Journal of Family Therapy*, 40(1), 33-55.
- Lamb, M. E., & Kelly, J. B. (2009). Improving the quality of parent-child contact in separating families with infants and young children: Empirical research foundations. In R. M. Galatzer-Levy, J. Kraus, & J. Galatzer-Levy. (2009). *The scientific basis of child custody decisions*. (2nd edition). Hoboken, NJ: Wiley. (pp. 187-214)
- Nielsen, L. (2013). Shared residential custody: Review of the research (Part I of II). *American Journal of Family Law*, 26, 61-71.
- Nielsen L (2014) Shared physical custody: Summary of 40 studies on outcomes for children. *Journal of Divorce & Remarriage* 55: 614–636.
- Nielsen, L. (2017). Re-examining the research on parental conflict, coparenting, and custody arrangements. *Psychology, Public Policy, and Law*, 23(2), 211-219.
- Pickar, D. B. (2008). Countertransference bias in the child custody evaluator. *Journal of Child Custody*, 4(3-4), 45-67.
- Popenoe, D. (1996). *Life without father: Compelling new evidence that fatherhood and marriage are indispensable for the good of children and society*. Simon and Schuster.
- Rosenberg, J., & Wilcox, W. B. (2006). *The importance of fathers in the healthy development of children*. US Department Health and Human Services, Administration for Children and

- Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, Office of Child Abuse and Neglect.
- Roth, A. (1976). The tender years presumption in child custody disputes. *Journal of Family Law*, 15, 423.
- Sarkadi, A., Kristiansson, R., Oberklaid, F., & Bremberg, S. (2008). Fathers' involvement and children's developmental outcomes: a systematic review of longitudinal studies. *Acta paediatrica*, 97(2), 153-158.
- Scott, E. S. (1992). Pluralism, parental preference, and child custody. *California Law Review*, 615-672.
- Turunen, J. (2017). Shared physical custody and children's experience of stress. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(5), 371-392.
- Uphold-Carrier, H., & Utz, R. (2012). Parental divorce among young and adult children: A long-term quantitative analysis of mental health and family solidarity. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(4), 247-266.
- Vezzetti, V. (2012) Lo Stato Dell'arte In Tema Di Domiciliazione Dei Figli Di Coppie Separate. Official Magazine Of Italian Society Of Preventive And Social Pediatrics, 3-2012 http://www.crescere-insieme.org/index.php?option=com_content&view=article&id=416:lo-stato-dellarte-in-tema-di-domiciliazione-dei-figli-di-coppie-separat&catid=50:affido-condiviso&Itemid=87
- Vezzetti, V. C. (2016). New approaches to divorce with children: A problem of public health. *Health Psychology Open*, 3(2), 2055102916678105.
- Warshak, R. A. (1992b). *The custody revolution*. New York: Simon & Schuster.
- Warshak, R. A. (1996). Gender bias in child custody decisions. *Family Court Review*, 34(3), 396-409.
- Warshak, R. A. (2014). Social science and parenting plans for young children: A consensus report. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(1), 46.
- Δεμερτζής Κ.. (2008) Η ουσιαστική και δικονομική αναγκαία μεταρρύθμιση της επιμέλειας των παιδιών χωρισμένων γονέων ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Τεύχος 7/2008, Ιούλιος.
- Δεμερτζής, Κ. (2011). Γονική αποξένωση: μια προσέγγιση από την άποψη της θεωρίας των διαπραγματεύσεων. ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Τεύχος 4/2010, Απρίλιος . <https://www.nbonline.gr/journals/60/volumes/177/issues/866/lemmas/4698660>
- Μουζούρα, Σ. (2014). Ο ρόλος του Δικαστή σε ζητήματα επιμέλειας και επικοινωνίας ανηλίκων τέκνων". Σ. Μουζούρα, Εφέτης. Εισήγηση στην ημερίδα Οικογενειακού Δικαίου που διοργάνωσε ο ΔΣ Πατρών με θέμα "Σύγχρονα Ζητήματα Επιμέλειας και Επικοινωνίας Τέκνων", 21/11/2014, <https://lawtakpap.blogspot.gr/2016/10/blog-post.html>
- Μπλιάτη, Μ. (2016). "Προηγούμενες προσπάθειες αλλαγής του οικογενειακού δικαίου και οι θέσεις του συνηγόρου του παιδιού", Ομιλία στην Επιστημονική ημερίδα "Διεθνείς Εξελίξεις και η Ελληνική Πραγματικότητα στην Ευθύνη Ανατροφής των Παιδιών Χωρισμένων Γονέων", 21 Μαΐου 2016 <http://www.synepimelia.gr/?p=2014>
- Παππά Κ. & Ψαράκης Γ. (2016). "Τα κριτήρια Ανάθεσης Επιμέλειας Τέκνου όπως Τίθενται από τη Νεότερη Νομολογία του Αρείου Πάγου". <http://yiannatsis.gr/download/epimeleia-teknu.pdf>
- Παπαρρηγόπουλος, Π. (2016). "Η Σύσταση σώματος δικαστικών ψυχο-κοινωνικών υπηρεσιών". Επιστημονική ημερίδα "Διεθνείς Εξελίξεις και η Ελληνική Πραγματικότητα στην Ευθύνη Ανατροφής των Παιδιών Χωρισμένων Γονέων", Ελληνικό Συμβούλιο Κοινής Ανατροφής, 21 Μαΐου 2016. <http://www.synepimelia.gr/?p=2017>
- Παπαρρηγόπουλος, Ι. (2017). Απάντηση στον Υπουργό κ. Κοντονή. 26 Ιουνίου 2017. <http://www.synepimelia.gr/?p=2645>

- Παπαρηγόπουλος, Ι. (2017b). "Μία άλλη προσέγγιση της νομικής επιστήμης". Αγόρευση στον Άρειο Πάγο, Φεβρουάριος, 2017. <http://polis24.gr/αγόρευση-δικηγόρου-στον-άρειο-πάγο-μ/>
- Τσαμπαρλή, Α (2016). "Η Σημασία του Γονικού Ζεύγους ως Παράγοντας Δόμησης του Ψυχισμού". Ομιλία στην Επιστημονική ημερίδα "Διεθνείς Εξελίξεις και η Ελληνική Πραγματικότητα στην Ευθύνη Ανατροφής των Παιδιών Χωρισμένων Γονέων", Ελληνικό Συμβούλιο Κοινής Ανατροφής, 21 Μαΐου 2016. <http://www.synepimelia.gr/?p=1996>
- Χριστοδούλου, Κ. (2016) "Ερμηνεία ή επανανομοθέτηση;" Επιστημονική ημερίδα "Διεθνείς Εξελίξεις και η Ελληνική Πραγματικότητα στην Ευθύνη Ανατροφής των Παιδιών Χωρισμένων Γονέων", Ελληνικό Συμβούλιο Κοινής Ανατροφής, 21 Μαΐου 2016 <http://www.synepimelia.gr/?p=2010>